

TURSKJE PROVALE I OSVAJANJA NA PODRUČJU DANAŠNJE SEVERNE DALMACIJE DO SREDINE XVI STOLEĆA

Bogumil H r a b a k

Osmanlijska najezda u balkanskim zemljama od sredine XIV do kraja XVI veka nije se svuda ostvarivala i završila na isti način. Mada je severni deo Dalmacije bio po strani osnovnih osmanlijskih pravaca, i on je rano pao pod udar islamskih boraca. Ni u toku dva kasnija rata (1499—1503, 1537—40) ni u nemirnom međuratnom razdoblju mletačka teritorija današnje severne Dalmacije nije umanjena, osim što Turci nisu vratili osvojene kaštele Nadin i Vranu. Ima više razloga zbog kojih Turci čestito nisu ni prišli osvajanju jakih primorskih gradova. No zato je potpuno zbrisana ugarsko-hrvatska vlast u pojasu od Skradina do Karina, koja je dugo Mlečanima služila kao kakva tampon-zona. Sve lošija unutrašnja situacija u Otomanskom carstvu, zbog čega su dotad Turcima skloni Morlaci (vlasi) počeli ovima okretati leđa, a i sređenije stanje u Italiji posle francuskih ratova i Kambrejske lige, nisu omogućili da se ostvare zamisli o osvajanju Italije, kad bi i Dalmacija morala primiti značajne zadatke.

Glavni izvorni materijal na osnovu koga je napisan ovaj rad su navodi *Dnevnika* Marina Sanuda, zvaničnog historiografa Mletačke Republike. On je akta, na primer izveštaje lokalnih dalmatinskih funkcionera, značajna za prikaz političkih zbivanja u vidu rezimea, bez vidljivijih izmena ili unošenja tendencija, uključivao u svoj »dnevnik«. To veliko delo u 58 tomova korišćeno je i u originalu i u izvodima za južnoslovensku historiju. Nešto građe bilo je i u Zadarskom arhivu a iz dubrovačkih arhivskih serija izvučeno je sve što se za temu moglo naći. Pregled nekih kolekcija Državnog arhiva u Veneciji nije pružio očekivane rezultate. Ovde je prvi put u znatnijoj meri korišćena rukopisna zbirka Naučne biblioteke u Zadru koja daje nove mada sitnije podatke svojim hronikama, izveštajima i porodičnim rukovetima.

U bogatoj mletačkoj historiografiji bilo je uzgrednih osvrtu na zbivanja u severnom delu Dalmacije u vezi s borbama sa Turcima i do bitke kod Lepanta, mada manje, jer su glavni prikazi usledili za dugotrajne ratove XVII stoleća. Takvih osvrtu bilo je i kod autora do sredine XVIII veka (D. Giannotti, P. Paruta, A. Morosini, A. Sagredo, B. Nani, G. Brusoni, A. Valier, G.

Diedo, V. Sandi, C. Tentor, Contarini). Od povesničara koji su pisali pre sredine XVIII stoleća izvesnih korisnijih vesti bilo je kod Sagreda i Morosinija. Noviji pregledi, nastali u prvoj polovici XIX veka i kasnije do oko 1930. nisu u pogledu respektivnog terena i teme dali stvarne istraživačke pomake, kako kad je reč o Italijanima tako i o predstavnicima velikih naroda (D. Tiepolo, S. Romanin, G. Cappelletti, C. Manfroni, A. Battistella, R. Cessi, P. Daru, A. Laugier, V. Makušev, V. Lamansky, H. Kretschmayr). Tek kasnije neki Italijani italijanaši koji su obrađivali lokalni materijal dalmatinskih gradova dali su osnovna hronološka data, ali ne ulazeći u analize (V. Lago, G. Cattalinich, A. Miagostovich, C. F. Bianchi, F. Madirazza, G. Sabalich, V. Brunelli, A. de Benvenuti, G. Praga). Ipak treba konstatovati da niko od pomenutih nije postigao razinu istraživačke ozbiljnosti starog Ivana Luciusa, koji je sa svojim izlaganjima došao samo do 1420. godine. Neki lokalni pisci (P. Andreis, F. Difniko) koji su se hronološki nadovezali na Luciusa suviše su bili lokalni i nisu studioznije ulazili u stariju prošlost. Nasuprot »Zaratinima«, u Splitu (oko časopisa »Bullettino di Archeologia e Storia dalmata«) pa i po seoskim parohijama (P. Kaer) počeli su se javljati spisatelji Hrvati, koji su vodili računa ne samo o primorskim gradovima nego i o ostaloj regiji svoga zavičaja. U to vreme piše svoj pregled hrvatske povijesti i V. Klaić, koji je, na primer, koristio pojedine vesti iz Marina Sanuda, ali, naravno, nije izlazio iz obaveza koje je nametala potreba celovitog pregleda. Pre njega publiciranjem povesnih vrela i parcijalnim obradama stekli su zasluge F. Rački, Luka Jelić, Š. Ljubić, Austrijanac A. Theiner, Italijani R. Predelli i V. Predelli i V. Solitro. Potom je na hrvatskoj strani došlo do nekih pregleda političke prošlosti Dalmacije (G. Novak, L. Vojnović, S. Antoljak), koji su, nažalost, bili suviše uopšteni i opterećeni političkim problemima svoga vremena. Historiografski su bili korisniji analitički radovi, iako suviše lokalni (K. Stošić), suviše događajni (J. Tomić) ili delimično koristeći izvorni materijal turske strane (Ć. Truhelka). Podaci iz pregleda turske historije, na primer J. Hammera, bili su neupotrebljivi jer su konfuzni i netačni.

Posle drugog svetskog rata počelo se vredno raditi i na mletačkom periodu, mada sa приметnim kašnjenjem, i to kako na prikazu mletačko-turskih ratova, uz asistenciju senjskih uskoka (G. Stanojević, V. Vinaver), ponekad suviše brzo napisanom, tako i na utvrđivanju ukupnog karaktera mletačke uprave (M. Sunjić) odnosno na detaljnoj obradi socijalno-ekonomske strukture značajnijih naselja (T. Raukar, S. Traljić, V. Maštrović). Od radova objavljenih posle 1950. za ovaj tekst bili su najkorisniji prilozi S. Traljića o pojedinim mestima ili ličnostima zapovednika iz Bosne, mada su njegovi članci više predstavljali indikacije nego što su davali puniju arhivsku obradu, kao što su davali ispitivači XV stoleća. Niko od pomenutih autora nije podrobnije konsultovao ne samo arhivsku građu Zadra za prvu polovinu XVI veka ni Dubrovački arhiv, nego ni rukopisnu zaostavštinu zadarske biblioteke pa ni davno obelodanjenog Sanuda. Govoreći objektivno, naša nauka ne raspolaže monografijom koja bi značajnije bogatila naša znanja o ratovanju s Turcima na prostoru današnje severne Dalmacije do kandijskog rata. Takvo stanje ponukalo je autora ovog rada da obezbedi startnu osnovu, sakupljanjem i sitnijih podataka kad krupnih neobjavljenih nema, za buduće delo o odnosima s Turcima na obuhvaćenoj teritoriji.

I. TURSKI PRODORI U SEVERNOJ DALMACIJI U XV STOLEĆU

Kao što je poznato, Turci Osmanlije su svojim upadima na prostoru zapadnog dela Balkanskog poluostrva pa i na istočnoj obali Jadrana bili prisutni mnogo pre nego što su određene oblasti uključili u svoju državu. Takav način ponašanja predstavljao je osnovicu njihovog vojno-strategijskog nastupa, jer su nastojali da područja koja su se nalazila pred njihovom najezdom prethodno dobro razlabave u privrednom i u socijalno-psihološkom smislu. Strah od turske opasnosti u severnoj Dalmaciji javio se već 1411. i 1415. godine.¹ Od prvih usamljenih prodora na hrvatske teritorije početkom XV veka osmanlijska opasnost rasla je neprestano.² Prvi snažniji napad sultanovi ratnici izveli su 1432. u šibenskom kraju, zauzevši Srimu; neki od tamošnjih žitelja utekli su u Dolac i Vodice, na Prvić i na Zlarin.³ Opravke zidina i kula u fortifikacijama Nina zbog opasnosti od Turaka posle 1453. godine stajale su 11.000 lira.⁴

Snažniji pritisak azijskog osvajača počeo se osećati nakon pada Bosne (1463) i u dugotrajnom mletačko-turskom ratu 1463—1479. Turci su 1466. plenili na prostoru između Šibenika i Zadra, obuhvatajući i okolinu Nina.⁵ Pred očiglednom opasnošću mletačke vlasti su razvile vojno-obaveštajnu službu, pa su oko svojih posada u Dalmaciji obrazovale mrežu signalnih stanica, sa kojih se dimom, vatrom i topovskim pucnjima izveštavalo o približavanju neprijatelja.⁶ Manje-više kontinuirani turski napadi na Dalmaciju počeli su sa 1468. godinom. Prvih sedam upada na teritoriju Zadra, u kojim prilikama su napadači u zadarskom kraju boravili do osam dana, letopisci su vezali za sledeće datume: 9. septembar 1468, 25. jul 1470, 12. novembar 1470, 22. decembar 1473, 8. januar 1475, 24. januar i 19. novembar 1478. godine.⁷ Većina tih prodora bila je izvedena u zimskom delu godine. O odvođenju u ropstvo ljudi sa zadarskih strana 1468. svedoče podaci i u dubrovačkim arhivskim knjigama, jer su dubrovački poslovni ljudi otkupljivali čeljad svoga jezika od Turaka u Bosni i u Makedoniji. Tako, Marin Stojković »de

¹ Traljić, Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, Radovi Instituta JAZU u Zadru XVIII (1971), 343—44

² T. Raukar, Zadar u XV stoljeću, Zagreb 1977, 11.

³ G. Gelcich-L. Thallóczy, Ragusa és Magyarország-öszeköttéeseinet okleveltára, Budapest 1887, 275; K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941, 21; V. Miagostovich, Per una cronaca sebenicese, Rivista dalmatica, anno IV, fasc. II, Zara 1908, 172, 185—6 (nered Hrvata i vlaha u okolini Šibenika 1450).

⁴ Naučna biblioteka u Zadru (u daljem tekstu: NBZd), Ms 361, n° 15699, Carte appartenenti alla storia municipale di Nona e Pago, nepaginiran koncept generalnog providura (pisan posle 1669) o troškovima nastalim u Ninu u borbi protiv Turaka.

⁵ J. Tomić, Mletačko naselje na Rabu, Niš 1915. — Turci su prethodne 1465. godine ponudili Mlečanima mir, ali je Senat ponudu odbio jer je papa obećao 300.000 dukata ako se rat nastavi (A. Sagredo, Memorie storiche de' monarchi ottomani, Venetia 1679, 73).

⁶ G. Praga, L'organizzazione militare della Dalmazia nel Quattrocento e la costruzione di Castel Cippico Vecchio di Traù, Archivio storico per la Dalmazia, XI, vol. XX, Fasc. 119, Roma 1936, 464.

⁷ NBZd, Ms 824, n° 8316. Cronache di Zara, Copia cavata da una nota antica, 1460—1500, 3; C. F. Bianchi, Fasti di Zara, Zara 1888, 65—66; A. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 a 1717, vol. I, Milano 1944, 57, 60, 61. — Pritisak Turaka se 1478. osećao i u Šibeniku, te su 29. januara po nalogu kneza i kapetana Šibenika Đirolama Pezara obnarodovane mere koje je trebalo preduzeti u borbi protiv Turaka (V. Miagostovich, n. n., anno V, fasc. I, 1909, p. 39)

Visozani, districtus Jadre« obavezao se (14. maja 1469) Marinu Ratčiču u Dubrovniku da mu namiri 16 dukata, što je ovaj dao da ga oslobodi iz turskih ruku. Nekoliko tjedana kasnije Jurica Batrić »de Jadre, de villa dicta Chasthlie« na isti se način obavezao Ivanu Nik. Džinoviću, koji ga je za 17 dukata otkupio u Skoplju.⁸ Sredinom novembra 1469. Turci su prodrli i severnije, prema Senju, rasterujući narod pred sobom.⁹ Turski sužnji iz šibenskog kraja posle provale 1473. godine otkupljivani su preko Dubrovčana septembra 1474.¹⁰ U napadu na selo Bakiće bio je od turskih vojnika zarobljen neki Alija, sin Vladislava Zaečića iz Sjenice, dakle predstavnik prve generacije osmanlijskih podvižnika iz redova islamizovanog pokorenog stanovništva Srbije. Roblje iz turskih pohara u zadarskoj oblasti 1478. otkupljivano je u Dubrovniku tokom 1479. godine, i to nekad i po vrlo jeftinoj ceni: »Jelena Petriziviza de Veliani, districtus Jadre« stajala je svega devet dukata.¹¹ Treba zabeležiti da je zadarsko gradsko veće 11. maja 1472. rešilo da podigne jedan kameni zid pred gradom, naročito pred njegovom klaonicom, s tim da se na zidu izgradi i jedan bastion od čvrstog materijala, kako bi pripadnici grada i njihova stoka bili bezbedniji od perfidnih Turaka, koji su se svakog časa mogli naći pred gradskim zidinama.¹² Sa Turcima su nagnuli i vlasli (Morlaci). Zbog toga je mletačka vlada 4. juna 1478. odlučila da svake godine dodeli hrvatskom banu subvenciju od hiljadu dukata u soli kako bi ovaj lakše organizovao odbranu prostora pred Zadrom, čije su područje uznemiravali Morlaci i drugi susedi, i sami pritešnjeni od Turaka.¹³ To je bilo doba kad je seljak pod turskom vlašću živio bolje nego pod Mletačkom Republikom, te su mnogi seljaci sa mletačkog područja bežali neprijatelju; solju je trebalo privoleti vlahu koji su bili manje feudalno pritisnuti.

U turskoj provali 10. decembra 1481. iz zadarskog kraja Osmanlije su odvele 5000 ljudi.¹⁴ Juna 1485. hrvatski kraljevski vlasli zašli su u kotare mletačkih gradova na dalmatinskoj obali, te su onuda harali i robili; vlašskog katunara Š. Kožulića, koji se proćuo posebno svojim pljačkanjem oko grada

⁸ Historijski arhiv u Dubrovniku (u daljem tekstu: HAD), Deb. not. XXXVIII, 40, i 55. — Vid. i: Div. not. LIII, 164 od 16. IX 1470 (Šibenčanin u Vrhbosni); LX 56 od 1. IV 1471 (nećaka ninskog popa); B. Hrabak, Skopskiot pazar na robje vo XV i XVI vek, Glasnik na INI, Skopje 1980, 1, 151—61.

⁹ V. Klaić, Povijest Hrvata od najstarijih vremena do početka XIX stoljeća, knj. IV, Zagreb 1973, 102—3. — U toku 1469. ninski knez bio je prisiljen da organizuje straže protiv provala Turaka (I. Pederin, Zadarske dukale, Hercegovina IV, Mostar 1984, 135—6). — Vlaški pljačkaši, koji su davali snagu tim turskim upadima već 1465. plenili su i otok Cres (S. Mitis, Note storiche sull'isola di Cherso, Rivista dalmatica, anno I, fasc. 2, Zara 1899, 163—4).

¹⁰ HAD, Deb. not. XLIII, 22' od 4. IX 1474 (Rado Cetunar de villa Bachichi, districtus Sibenici, za 180 dukata); Div. not. LVIII, 98' (od 9. IX 1474), 99 (19. IX 1474).

¹¹ HAD, Deb. not. XLVII, 165' od 7. X 1479.

¹² Historijski arhiv u Zadru (u daljem tekstu: HAZd), Liber Consiliorum Magnificae Comunitatis Jadrae, liber I, f. 169. Vid. i izdanje: V. Brunelli, I libri Consiliorum della città di Zara, Bullettino di archeologia e storia dalmata V, Spalato 1882.

¹³ L. de Thallóczy, Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria (separat s. l., s. a.), 14.

¹⁴ C. F. Bianchi, Fasti, 66. — Uz provalu 1481, kao i uz sličnu provalu Turaka 1500. godine u severnom delu Dalmacije besnela je kuga, koja je dovršila ono što su Turci načeli (G. Sabalich, Monografie storiche zaratine, Zara 1911, 17.

Visući, mletačka gospoda su (sredinom juna 1485) učenila sa 400—500 libara.¹⁵ I u to doba prihvatane su izbeglice iz kraja ispred Zadra na otoku Ugljanu.¹⁶

Tursko pustošenje do Skradina zabeleženo je 1492. godine. Juna meseca te godine zadarski knez je javio Sinjoriji o novim upadima. Jula sledeće godine opet se u Veneciji većalo o povećanju vojnih efektiva u Dalmaciji kako bi se onemogućilo hvatanje i teranje u ropstvo podanika, što se događalo pređašnjih meseci. U to doba šibenski izaslanici su se tužili u ime opljačkanih, tražeći novčanu pomoć za podizanje utvrđenja u koje bi se sklonio narod u doba sve češćih provala; Sinjorija je odredila pomoć od hiljadu stara žitarica.¹⁷ Godine 1496. usledilo je mletačko posedaње Nadina, Vrane i Novigrada, pod izgovorom da se ti ugarsko-hrvatski krajevi bolje pripreme za odbranu protiv Turaka; nakon toga došlo je do upada na zadarsko područje mladog Janoša Korvina i Bernarda Frankopana, koji su povelili 40 osoba, 1500 glava sitne i 200 glava krupne stoke.¹⁸ Turski odgovor na pomenuti mletački potez bilo je osvajanje jednog kaštela između Knina i Vrane. Gradsko veće Zadra odlučilo je (30. septembra 1496) da se sagradi jedno utvrđenje na brdu Nadina, kako bi se zaštitilo zadarsko područje; za to je odmah zatražena dozvola mletačkog senata.¹⁹ Jula 1497. zapovedeno je zadarskom i šibenskom knezu da potajno i tobože samoinicijativno dostave oružje i namirnice ugarsko-hrvatskoj posadi u ugroženom Kninu, ali tako da se kod Turaka ne pobudi sumnja.²⁰

Osmanlije su ponegde i na primorju vodili klasnu agitaciju kod seljaka protiv feudalnih gospodara. To su radili i u Poljicama.²¹ U severnoj Dalmaciji, gde je dnevni kontakt između Turaka i mletačkih podanika bio znatno ređi, toga je bilo manje.

---

¹⁵ V. Klaić, n. d., IV, 176.

¹⁶ E. Pivčević, Konrad von Grünemberg's Visit to Croatian Coastal Towns in 1486, *British-Croatian Review*, Bristol, n° 17.

¹⁷ Archivio di stato, Venezia, Senato Secreta, Deliberationi XXXIV, 123, 181'. 2, 124; M. Šunjić, Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967, 91.

¹⁸ I diarii di Marino Sanuto (u daljem tekstu: MSD), II, 1035—6; C. F. Bianchi, *Fasti*, 67; A. de Benvenuti, n. d., 61—62.

¹⁹ HAZd, *Liber consiliorum* II, 121—22.

²⁰ M. Šunjić, n. d., 93.

²¹ Isto, 87—88.

II. SEVERNA DALMACIJA PREMA OSMANLIJSKOM ORUŽJU U TURSKO-MLETAČKOM RATU 1499—1502.

Rat koji je počeo 1499. imao je u Dalmaciji i svoju prehistoriju. Proleće, leto i jesen 1496. prošli su u oblastima od Trogira do Zadra u znaku turskih uznemiravanja. Nisu slučajno Mlečani još maja te godine pojačali vojne snage u Zadru. Jula te godine ugarsko-hrvatska vojska, sastavljena od 200 konjanika i 600 pešaka, pod zapovedništvom Janoša, vanbračnog sina ugarskog kralja, i grofa Bernardina Frankopana, krstarila je zadarskim područjem sve do vrata samog Zadra, ubijajući i odvođeci ljude. Već sutradan posle te navale neki vlasli su došli u Zadar sa falsifikovanim turskim akćama. Nešto

kasnije, decembra iste godine, 150 turskih konjanika projezdilo je ravnicom oko Trogira, ubivši tri starca i dva dečaka i odvedavši 37 osoba.¹

Početkom leta sledeće godine na sultanovu inicijativu izgrađen je jedan neosvojiv i izuzetan po svom položaju kaštel u susedstvu mletačke Vrane; utvrđenje je pojačavalo poziciju Knina i omogućavalo je Turcima zaletе sve do Ljubljane.² Nekako u to vreme žitelji Vrhpolja kod Šibenika pobjegli su pred Turcima na otočić Krapan.³ O turskim pljačkaškim upadima u ugarsko-hrvatski deo Dalmacije i u mletačko primorje znalo se i u susednoj Italiji i o tome je pisao poznati Pavle Jovio.⁴

Tokom jeseni 1498. registrovana su tri turska pljačkaška upada u okolinu Šibenika, Trogira i Splita te su knezovi u Šibeniku i Splitu tražili od Sinjorije da posreduje na Porti kako bi se povratili oteti ljudi i stoka.⁵ Uzalud je mletačka vlada te godine sagradila tvrđavu Znoilo za seljačko stanovništvo preko brda; kasnije je ta utvrda morala biti porušena, jer nije poslužila svojoj svrsi.⁶ Osmoga novembra te godine 300 turskih konjanika prodrlo je u oblast vojvode Janoša Korvina, u mesto Alban, koje je unesrećeno, a potom su upali i u dva mletačka sela prema Splitu. Turski vojvoda, na zahtev grofa Frankopana, vratio je oteto ljudstvo, kome je dodato još šest hrišćana ranije odvedenih. Izlazi da je ta akcija bila lični izlet najnižih turskih vojnih starešina. Ipak, postojala je naredba i sa strane viših turskih rukovodilaca. Na primer, 2. decembra u zoru 250 turskih konjanika, po zapovesti bosanskog sandžak-bega, sa stegovima i trubama upalo je u mletačko selo Stintići (25 milja od Šibenika) te su odveli 150 lica i 6000 grla stoke. Zbog toga upada posljednjih dana decembra jedna mletačka flotila uplovila je u zadarsku luku.⁷

Sredinom januara 1499. Turci su iz šibenskog sela Slivna odveli 74 žitelja. Naredno odvođenje ljudi sa tog područja bilo je sledećeg meseca, na praznik Blagovesti.⁸ U vreme do izbivanja rata te godine oblast između Knina i Zadra bila je relativno pošteđena pustošenja, jer je oštrica turskog pritiska bila usmerena u pravcu Šibenika i južnije od njega, sve do Splita.

Turske akcije su u tom smeru bile vođene sredinom maja 1499, kad su neprijateljstva već počela. Pet hiljada Turaka upalo je u šibensko selo Bistricu, ali su uspeli da odvedu samo tri žitelja. Napadnut je i Mali Zemunik, i to po naređenju bosanskog namesnika a po nalogu samog sultana; nekoliko dana kasnije mletački obaveštajci su upozorili svoje pretpostavljene da se u šumi, tri milje od Nadina (a 17 od Zadra) nalazilo oko 2000 turskih vojnika

---

¹ Marina Sanuda Odnosaji skupnovlade mletačke prama Južnim Slavenom, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (u daljem tekstu: Arkiv), knj. V, Zagreb 1862, 1—2, 3—4.

² Isto, 12.

³ K. Stošić, n. d., 67.

⁴ La prima parte dell'Istoria del suo tempo di monsignor Paolo Giovio da Como, Venezia 1555, 16, 23.

⁵ Arkiv V, 15.

⁶ V. Gligo, Trankvil Andronik Dalmatinac i njegova protuturska aktivnost, Mogućnosti (Split) X—XI/1980, 1076.

⁷ MSD II, 184, 228, 354—55.

⁸ Arkiv V, 18, 26. — Turski upad 1499. takođe je popratila epidemija kuge i u gradu Šibeniku (F. Madirazza, Storia e costituzione dei comuni dalmati, Spalato 1911, 151).

koji su se spremali za napad. Odmah je iz Zadra upućeno 220 dukata za troškove oko utvrđivanja objekata u Nadinu i u Vrani. Nedelju dana docnije (23—24. juna) Turci su dospeli do pred Nin, odakle su neposredno pre toga ljudi i stoka prebačeni na otoke. Pedeset srčanih ljudi poslato je iz Zadra u Vranu da spreči da bude poharan kraj ispod tamošnje tvrđave. U tome nisu uspeli, jer su Turci brzo spalili 40 sela i nastavili sa paljevinom sve do na dve milje od Zadra. I u Dubrovniku se već 23. juna znalo da su Turci upali prema Zadru. Dvadeset šestoga juna Turci su prodrli sve do zadarskih predgrađa, sekući lozu i masline i čineći drugu veliku štetu. Prispelom Skender-paši Zadrani su poslali jednog kanonika da se požali na inkurziju; paša je odgovorio da je ona izvedena po sultanovoj zapovesti, s obzirom na to da je Sinjorija pokrenula flotu protiv sultana. U isto vreme sto Turaka robilo je prema Vrani, a Skender-paša je sledećeg dana sa svojim konjanicima prešao pod Kličevac, hrvatsko-ugarsku tvrđavu (16 milja od Zadra), gde je spalio mnoga naselja i oteo ljude.⁹ Dvadeset sedmog juna Skender-paša je uzalud jurišao sa svojom vojskom na ugarsko-hrvatsku tvrđavu Ostrovicu. U to vreme on je već vukao sa sobom 674 muška i 1314 ženskih sužanja sa 37.987 glava stoke.¹⁰ Letopisac malobraćanin Šimun Glavić zapisao je da je Skender-paša prilikom ove provale od 21. juna pobio šest sveštenika po okolnim selima.¹¹

Oko Nadina pa i Novigrada pre ove provale vodila se prepiska između zadarskih funkcionera i grofice krbavske, tj. Doroteje, žene Karla Frankopana. Ona se najpre iz Obrovca javila vlastima u Zadru o slanju trupa iz Zagreba u Senj i da se dalje brane posedi. Potom je trebalo iz Nadina preneti pšenicu gospođe Doroteje, koja je zajedno sa prosom vredela oko 1000 dukata. Za tu operaciju bio je određen kapetan Frančesko Marčelo. Tada, koncem januara 1499. kašteli Vrana i Novigrad bili su već pred neposrednom opasnošću da ih Turci preotmu. U poslednjoj dekadi aprila zadarski knez obišao je kaštele Nadin i Vranu da se lično uveri o stanju u njima.¹²

Početak jula Turci su se nalazili pod Ostrovicom, posle neuspešnog napada. Roblje kojim je Skender-paša raspolagao prodavano je trgovcima po 30 dukata sužanj. Šezdeset devojaka paša je poslao sultanu na poklon. Odeljenjima trupa koja su krstarila po severnoj Dalmaciji zapovedao je pašin vojvoda Sulejman. Ljudi hercegovačkog sandžak-bega izveli su zalet ka Zadru.¹³

Četvrtoga jula u turski logor, četiri milje od Knina u pravcu Zadra, stigao je neki novi paša sa ljudstvom, navodno za akciju pod Zadrom. Zbog toga je ponovo iz pomenutog grada data direktiva da se u Nadinu aktivira odbrana. Skender-pašina vojska se, međutim, povukla u Bosnu da podeli plen. Pošto je obavljen posao, Skender-paša je pozvao sve one koji su bili još željni plena da se upišu kako bi se sledovala ratna municija. Tih dana hrvatski vojvoda knez Žarko Dražojević, koji je držao kaštel Nutjak na Cetini, gde je kod Poljica graničio sa Turcima i držao sto konjanika, ponudio je svoju

⁹ Isto, 42, 43, 44; Annales ragusini anonymi item Nicolai di Ragnina, digessit Sp. Nodilo, Zagreb 1883, 83; A. di Benvenuti, n. d., 63.

¹⁰ V. Klaić, n. d., IV, 257—8; C. B. Bianchi, Fasti, 63; A. Strgačić, Upadi osmanskih gusara u predjele zadarskih otoka, Zadarska revija II/1953, 4, 196.

¹¹ S. Traljić, Vrana, 349.

¹² MSD II, 437, 361, 693.

¹³ Arkiv V, 46, 50.

tvrđavu i odred Mletačkoj Republici za 2000 dukata; on je postao mletački plaćenik a njegovi vojnici stekli su status stratiota.¹⁴ Odmah posle sredine jula pričalo se kako su Turci pod Ninom pljačkali i da su mletački podanici bežali ka obali da izvuku goli život. Osamnaestog jula jedan odred od 400 konjanika i sto pešaka poharao je selo Grbac na šibenskom teritoriju; tu su seljaci pružili otpor, pa su napadači uspjeli da odvedu samo četiri žitelja i 200 grla stoke.¹⁵

Dvadeset drugog jula 400—500 Skender-pašinih konjanika je ponovo upućeno da pljačkaju šibensko područje. Oni su doprli gotovo do kapije tvrđave, ali su istoga dana dobro poduhvaćeni od mletačke odbrane, te ih je stotina zarobljeno a mnogi su pobijeni. Od turskih zapovednika koji su sredinom jula i u narednim nedeljama kružili i plenili po severnoj Dalmaciji treba pomenuti mostarskog vojvodu Sinana, kome lov nije bio naročito berićetan, jer je uhvatio samo 30—40 osoba; s obzirom na to da je kuga godinu dana ranije proredila ljudstvo, akciji se nisu pridružili ni martolozu s turske ni galije s mletačke strane. Skender-paša, koji po sultanovom nalogu nije podelio plen ranijih nedelja zadobijen pod Zadrom, nalazio se i poslednje dekade jula pod Ostrovicom. Skender-paša se žalio u pismu Janošu Korvinu na kneza Kožula, hrvatskog vlašskog starešinu, da mu nije predao sve muslimanske borce koje je držao. Glasnika kninske opštine, koga je paša primio, zanimalo je zašto se i nadalje kupe borci u Vrhbosni, sumnjajući da bi oni mogli biti upućeni na ugarsko ratište. Jedan turski zapovednik koncem jula sa 3000 ratnika prispeo je u selo Grbac i u Ostrovicu a potom u Ostricu. Vojvoda Žarko, pred Turcima koji su krenuli ka Splitu, povukao se najpre u Zadar a potom je prešao u Split, odakle je slao svoje martolozu i obaveštajne zadatke na tursko područje. Skender-paša, suprotno glasinama iz Dubrovnika, da je pozvan na Portu, i dalje je sakupljao ljudstvo pod Ostrovicom za nove poduhvate; njegova ordija narasla je početkom avgusta na 9000 ljudi. Zadarske obaveštajne straže, raspoređene na četiri sata od grada, imale su obavezu da na vreme jave spremaju li se Turci na Zadar ili na Frijaul. Izveštaj iz Senja početkom septembra bio je da će paša koji je pod Ostrovicom i u Bosni sakupio već 20.000 momaka krenuti na mletačku Dalmaciju. Kninski banovac u svom predviđanju računao je da će paša sa 16.000—20.000 vojnika poći ili na Zadar ili na Istru sa Frijaulom ali možda i na ugarsko Jajce. Splitski su držali da je u najvećoj realnoj opasnosti podgrađe tvrđave Vrane. U poslednjoj dekadi septembra opšte je bilo prognozirano da će Skender-paša sa 13.000 vojnika iz Ostrovice i iz logora u Pruscu (Ak-hisar) poći u Frijaul. Time je turska kampanja u Dalmaciji prve godine rata bila zaključena.¹⁶

Turska akcija 1500. godine kasnila je i dugo nije pokazivala raniji intenzitet. Devetog marta dvojica Skender-pašinih vojvoda sa 700 konjanika prodrli su u zadarski kraj i povelili sa sobom ili ubili 452 osobe, 1080 grla krupne i 2000 glava sitne stoke. Prvih dana aprila 200—300 turskih atlija opljačkalo je naselje Morić i još jedno šibensko selo, oteravši 60 osoba i dosta marve. Većina vesti ukazivala je da se bosanski Turci pripremaju za pohod u Frijaul a ne u severnu Dalmaciju. Sredinom jula, međutim, iznenada su se kod Zadra

¹⁴ Isto, 52, 53, 58, 53—4.

¹⁵ MSD II, 949, 954.

¹⁶ Arkiv V, 54, 62, 74, 75, 63, 64, 66, 75, 80, 84, 86, 87, 88, 90.

i Nina pojavili Turci (2000 njih), koji su naneli veliku štetu pred Zadrom a kod Nina su primili i dva boja; pomoć je hitno morala biti prevezena barkama sa Raba i Paga. Kad je (11. jula) Skender-pašin sin dojezdio pod Zadar, a njegovih 150 ratnika odnelo čak i pokrivače zaraženih u Lazaretu, u Zadru je bilo svega 200 ljudi sposobnih za oružje. Stanovnici sela Dujno kraj Nadina, inače oboleli od groznice, pred naletom turske pljačkaške konjice jedva su se (17. jula) zaklonili u planini Griminici (osam milja od Zadra). Druga skupina od 1400 Turaka je 16. jula došla pred ninsko jezero i pred Nin. Neki su od Ostrovice krenuli i ka Vranskom podgrađu. Uz pomoć sto Pažana Turci su proterani ispod Nina. Odbranu Vrane pomogao je i knez Žarko sa 50 konjanika. Devetnaestoga jula oko 22 časa 400 turskih konjanika dojahalo je do vrata zadarskog predgrađa. Sutradan Turci su došli u selo Trnovo (deset sati hoda od Zadra), gde su se raspemili da se odmore; samo jedna konjička izvidnica izbačena je prema Zadru. Dan kasnije su se Turci podigli odatle i krenuli u Perušić. Pošto su naselje znalački opljačkali, novi konak su odredili pod Ostrovicom, goneći zaplenjenu stoku. Veći broj Turaka je 22. jula banuo pod Novigrad a jedna kolona se javila kod vranskog podgrađa. Potom je 2000 konjanika pošlo prema Skradinu i Šibeniku, pošto se većina njih tri dana gostila na račun seljaka pod Ostrovicom. Novi konjanici koji su pristizali iz Bosne nisu više bili spahije nego seljaci i oni su bili lošiji borci. Deo Turaka koji se u isto vreme (22. jula) našao u šibenskom kraju, nije pljačkao. Od Turaka koji su se meseca avgusta stalno vrzmali pred Zadrom i Ninom mnoge je zahvatila zaraza, stečena pod Zadrom, te ih je u prvom naletu bolesti pomrlo 40. Jedanaestoga avgusta u turskom logoru pred Zadrom pomrlo je daljih 20 boraca. Zbog toga je vojvoda Bistrice napustio taj logor.¹⁷

U Vrhbosni je Skender-paša u prvoj dekadi septembra odlučio da ne polazi u Frijaul, jer je imao malo sakupljenih boraca, nego da nastavi akciju kod Zadra. Već sledećih dana 4000 Turaka dejstvovalo je u Lici. Tek poslednjih dana oktobra Turci su stigli pred Obrovac, a potom su se uputili na Vranu, Kličevac i Nadin, u želji da pljačkaju. Iz Zadra su odmah poslate bombe u Nadin i prema Novigradu. U toku noći 30. oktobra uz jak vetar mnogo je kvasila kiša, te je navodno 2000 turskih konjanika prenoćilo u ugarsko-hrvatskom selu Bičini, dve milje od Nadina. Poslednjih dana oktobra Turci su nastavili da plene oko Zadra i Vrane, otevši u okolini Vrane oko 3000 ljudi i 2500 komada stoke. Drugog novembra su se povukli u Kličevac (na ugarsko-hrvatskoj teritoriji), gde su, uz 16 zaslužjenih, oterali 400 glava sitne stoke i 2000 grla krupne marve i zapalili mnogo domova. Tu su ih gonili banovac iz Knina i knez Žarko. Krajem godine Turci su hteli da namire ono što su propustili u proleću i u rano leto, pa je još 16. novembra 400 turskih konjanika kružilo oko Šibenika, uhvativši 40 lica i 2000 komada stoke. Kad su stratijoti-konjanici i teritorijalni pešaci krenuli poljem, Turci su ih iz

---

¹⁷ Isto, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 112, 113—5, 116, 117, 120, 122; C. F. Bianchi, n. d., 68; V. Klaić, n. d., 258. — Krajem avgusta 1500. knez Žarko, podban Knina, knez Kožulić i Marin Dudešić sa svojim ljudima, njih ukupno oko 300, upali su na tursko područje, prokrstarivši do mesta Rakitno u Hercegovini, te zaplenili 4000 grla sitne stoke, 900 volova, 110 konja i odveli 50 zarobljenika. U novembru iste godine knez Žarko i podban Knina izveli su drugi napad na tursku teritoriju, otevši 4000 glava sitne stoke, 2000 volova, zadobivši 16 sužanja i spalivši mnoga sela (Il conte Žarko Dražević, *Bullettino di Archeologia e Storia dalmata*, Spalato 1881, 152).

zasede napali.¹⁸ Sredinom novembra zadarski knezovi su dojavili Sinjoriji da je turskim ratnim operacijama nestalo sa teritorije 2500 stanovnika i 30.000 grla marve. Šteta bi bila još veća da je sam Skender-paša prispeo pod Zadar. Do ovoga nije došlo jer se 11. septembra u okolini Zadra pojavila zaraza, koja je u znatnoj meri odstranila Turke, ali je bolest unesena i u grad, te su se njeni teški tragovi (4500 umrlih) osećali još i na samom kraju godine.¹⁹

Već savremenici, kao dubrovački anonimni letopisac, uzimali su da su Turci iz Vrhbosne i iz Foče u toku 1500. godine izvršili tri provale u Dalmaciji, i to naročito između Šibenika i Zadra, da su odveli mnogo življa i oterali mnoštvo stoke.²⁰ Prilikom jednog otkupa sužanja preko Dubrovnika navedeno je da su borci Skender-paše januara 1500. prosto otimali ljude iz samog podgrađa Šibenika; kako je roblja bilo mnogo, cena im je pala, pa su čak i gradski ljudi prodavani za samo 70 dukata.²¹ Vrana, na sredokraći između Šibenika i Zadra, takođe je bila u izuzetno bednom položaju i pravo je čudo kako se tu Turci nisu zastalno ugnezдили; tada Vrana nije imala ni zidina ni kastelana, te je tvrđavu branilo 25 najamnika, namah poslatih.²²

Turska kampanja u severnoj Dalmaciji 1501. godine započela je još poslednjih dana prethodne godine, kad su Turci ponovo upali na zadarsko područje i uznemirili okolinu Vrane.²³ Dan ranije, 29. decembra 1500 konjanika kružilo je po šibenskoj okolini, ali im je plen bio neznatan.²⁴ U to doba stanje vojnih posada sa obe strane Zadra bilo je jadno. Vojnici nisu mogli da žive od prinadležnosti koje su dobijali, te su nameravali da napuste svoje garnizone; to su i učinili oni u Vrani, a njihov primer hteli su da slede i oni u Ninu. Krajem januara 1501. pričalo se u Zadru da su se u Vrhbosni sakupili Turci, najpre 4000 a potom 9000 konjanika i pešaka, i da žele ponovo da prodru u zadarski »kontado« odnosno prema Vrani i Ninu. Skender-paša želeo je da pohod povede na Trogir, Split i Šibenik. Zadarske rektore najviše je zabrinjavala razrušenost Vrane, koja bi tražila višegodišnje reparacije. Glavni udar 2000 atlija stuštio se na Trogir a sporedan na Nin. Posle Trogira na redu je bio Šibenik a potom Vrana. Poslednje dekade februara 1501. Turci su već bili na šibenskom području, gde su palili sela. U to doba straže prema Turcima bile su zajedničke mletačke i ugarsko-hrvatske. Janoš Korvin sa Hrvatima, koji su predstavljali prvu liniju borbe protiv Osmanlija iz Bosne, spremao se da preduzme pljačku turskog područja.²⁵ Marta meseca knez Žarko, Marčinko i Kozulić iznenada su od Klisa prodrli u zapadni deo tadašnjeg hercegovačkog sandžaka, ali su bili razbijeni i malo ih je bilo koji su iz obruča izneli živu glavu.²⁶

¹⁸ Arkiv V, 128, 129, 148, 150, 153, 158.

¹⁹ O kugi u jesen 1500. u Zadru i okolini: S. Traljić, Zadar i turska pozadina od kraja XV do potkraj XIX stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru XI—XII/1975, 205 (pomor 4500 ljudi).

²⁰ Annales ragusini anonymi, 83; A. de Benvenuti, 63; V. Maštrović, Grad Nin i naše pomorstvo, Zadar 1969, 25.

²¹ HAD, Div. not. LXXIX, 178—8' od 30. VII 1500.

²² S. Traljić, Vrana, 350.

²³ C. F. Bianchi, Fasti, 69.

²⁴ Arkiv VI, 166, 161, 163, 167, 175, 176, 181, 185, 183, 196, 198.

²⁵ V. Klaić, n. d., IV, 258.

²⁶ Arkiv VI, 220, 221. — Knez Žarko je bio postavljen da čuva okolinu Šibenika (A. Miagostovich, n. d., anno V, fasc. II, 270 (28. III 1501), ali je zbog želje za avanturama bio nekoristan a posada mu je propala.

Juna 1501. Skender-paša sakupljao je ljude za pohod na Split, Trogir, Šibenik i Vranu. Umesto Vrhbosanaca, susedni Kožulovi vlasi pljačkali su oko Šibenika, oktobra i novembra meseca. Njima su se pridružili martolozi, tj. opet vlasi. Turci su, navodno, te godine iz šire okoline Nina odveli 3000 ljudi i 25.000 grla stoke. Svaka naredna pljačka bila je mršavija od prethodne, jer je bilo sve manje ljudi i stoke koji bi se mogli odvesti.²⁷

Sa 1502. godinom pljačke bosanskih Turaka u severnoj Bosni su приметно oslabile i njihovih i vlaških pljačkaških upada bilo je tek decembra meseca. Februara 1503. ove dve grupe obnovile su posao oko Šibenika. U prvim mesecima 1503. opet je Trogir bio najviše na udaru, pa tek posle Šibenik, dok je zadarski kraj bio neuznemiravan. Tek avgusta meseca te godine Sinjorija je bila spremna da reducira broj stratiota u Dalmaciji. Novembra meseca neki martolozi su se osmelili da siđu u pljačku oko Šibenika.²⁸ Turski martolozi plenili su ugarsko-hrvatsko područje uvek više nego mletačko primorje u Dalmaciji.²⁹ Vojvoda Kožul u Skradinu držao je u ropstvu čak i neke dubrovačke poslovne ljude,³⁰ kao turske prijatelje. Otkup za te ljude išao je preko mostarskog vojvode.³¹

Analiza vojevanja u severnoj Dalmaciji 1499—1502. pruža zanimljiv materijal. Dalmacija je bila jako opustošena, ali je prošla bez teritorijalnih gubitaka. I pored slabih zidina i nesigurnih posada takav ishod bio je moguć u velikoj meri postojanjem ugarsko-hrvatske teritorije koja je poslužila kao tampon-zona. Nešto malo zaštititi primorskih gradova doprinela je i mletačka flota. Turski napadi su samo pogoršali ionako teško stanje koje je vladalo u Dalmaciji. Straže oko Zadra već na samom početku neprijateljstva postavljene su u Grahovu, Zečevu i na Ostrovici. Mada su provale imale pljačkaški karakter, Turci su već pokazali da svoje operacije ipak sistematski izvode, tako da su pored glavnog udara organizovali i sporedne pravce svoga nastupanja. Turci nisu imali namere da osvajaju gradove, jer su nastupali uglavnom samo konjicom, ređe i pešadijom, ali bez topova. Gubici u ljudstvu i stoci bili su izuzetno veliki, i oni kao da su predstavljali glavni interes napada.³² Za nepune dve godine (1499—1500) samo iz zadarskog kraja odvedeno je u ropstvo ili je umrlo od kuge 10.000 ljudi, a oterano je oko 80.000 grla marve.³³ Za svega deset dana, od 21. do 30. juna u Ravnim kotarima i sa zadarsko-ninskog područja odstranjeno je 1988 osoba i 37.987 grla stoke.³⁴

---

²⁷ V. Maštrović, Nin, 23; V. Miagostovich, n. n., anno V, fasc. II, 275 (15. V 1501). — Upravo u jesen 1501. Ninu je zapretila izuzetna opasnost od Turaka, te su i monahinje preseljene u Zadar; ta opasnost minula je krajem maja 1504, pa su klarise ponovo vraćene na staro mesto (NBZd, Ms 217, n° 11225, 22, 23, 47).

²⁸ Arkiv VI, 225, 226, 234, 241, 245, 249. Godine 1502—4. ne bi bilo turskih upada: S. Traljić, Vrana, 350. — Trogir je i u doba mira, 30-ih godina XVI stoleća bio pritiskivan od lokalnih turskih zapovednika, što je Porta gledala da spreči (HAZd, Atti del provveditore generale in Dalmazia, Daniel Dolfin, vol. I, fol. 602—4', 18. II 1694).

²⁹ V. Klaić, n. d., IV, 263.

³⁰ HAD, Deb. not. LXVI, 163 od 1. IX 1508.

³¹ Arkiv VI, 254.

³² G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI—XVIII vijeka, Beograd 1970, 12, 15, 17—18, 29.

³³ MSD III, 1018.

³⁴ V. Maštrović, Nin, 25.

Koliko je veliki pad bio u poljoprivrednoj proizvodnji u zadarskom zaleđu vidi se iz sledećeg primera: sela Tinja i Hraštane uoči rata proizvodila su po 3000 kvartala žita, a u toku 1499. i 1500. samo 10% te količine, tj. samo 300 kvartala.³⁵

³⁵ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 29—30.

III. TURSKI UPADI U SEVERNOM DALMACIJU U USLOVIMA MIRA 1504—1537.

Od 1504. do 1514. godine vladao je uglavnom mir kad su u pitanju Turci kao susedi severne Dalmacije. Neposrednom zaštitom Zadra smatrao se sistem kaštela u koji su spadali Vrana, Nadin, Nin i Novigrad. Taj lanac nije bio naročito čvrst i sreća je bila i za same te kaštele što su turski nasrtaji postali mnogo ređi i što su izvođeni neznatnim snagama.¹ Ipak, pljački je i dalje bilo, ali ih nije vršila veća regularna vojska nego martolozii — turski, ugarsko-hrvatski i mletački.² Samo 40 turskih konjanika opljačkalo je šibensko selo Grbac 7. februara 1504, ali su uhvatili samo jednu lepu devojkku i deset volova.³ Kako su Turci razbojnici (ladri Turchi) i martolozii priređivali pljačke, susedni sandžak-beg je poslao naređenje područnim vojvodama da onemoguće takvu praksu, navodeći da su se na takve postupke žalili i Dubrovčani, turski haračari.⁴ Zapovest je imala efekta, jer je tek oktobra iste godine zabeleženo da su Turci izveli upad oko Knina, u oblast vojvode Janoša Korvina, odvođeci u ropstvo ljude i terajući pred sobom otetu stoku. Svoj napad su Turci tada proširili i na šibensku okolinu, gde su martolozii, pomešani sa Turcima pobili i odveli više osoba vraćajući se u pravcu Bosne. Meseca novembra najpre su 200 atlija a potom i drugi hercegovački Turci ponovo plenili šibensku regiju. Zbog pomenutog kršenja mirovnog ugovora sekretar mletačkog Koleđa upućen je sa žalbom Skender-paši, a reklamirano je i u Carigradu preko Andrije Gritija, koji je posredovao pri zaključenju mira.⁵

Sledeća, 1505. godina prošla je uglavnom mirno. Početkom leta Turci su se sukobili sa Hrvatima sa područja Frankopana, sa čijih su poseda odveli 8000 ljudi i prodrli su u Frijaul. Tek meseca novembra Turci su u šibenskom kraju izveli jedan noćni ispad, odvođeci 120 lica te 500 glava krupne i 3000 komada sitne marve.⁶ Dvadeset šestoga februara 1506. u Ninu braći Nikoli, Kristoforu, Bernardinu i Pavlu de Priti, starešinama, odatu je javno priznanje, uz dodelu provizija, zato što je ranije Nikola uspeo da posedne Nadin, Bernardin se istakao oko šibenika a Pavle se odlikovao pri opsadi Nina.⁷ Juna te godine 200 turskih konjanika je skršilo otpor stratiota i seljač-

¹ S. Traljić, Vrana, 350—1.

² Arkiv VI, 267, 271, 272, 273, 279—80, 280.

³ Isto, 275.

⁴ Isto, 288 (trogirski knez od 12. III 1504).

⁵ Isto, 290. — Ove podatke nije koristio H. Šabanović u svom radu o Skender-paši (Bosanski sandžakbeg Skender, Istorijski glasnik 1955, 1, 111—127).

⁶ Arkiv VI, 293, 294.

⁷ Arkiv VIII, 85.

kih straža kod Nina, načinivši plen. Sledećeg meseca 70 atlija kružilo je istim prostorom.⁸

Januara 1507. 60 turskih konjanika kružilo je teritorijom oko Šibenika i u borbi s njima poginuo je pomenuti Bernardin iz Nina. Taj se broj sledećih dana uvećao na 200, pa je odvedeno 16 osoba. I meseca aprila u tom kraju krstarilo je 200 Turaka, odlazeći prema ugarsko-hrvatskom području. Upad većih razmera martolozu su izvršili u trogirskoj regiji. Zbog toga se Feris-beg izvinuo mletačkom izaslaniku u Bosni, pa su, navodno po sultanovom naređenju, okovana dvojica vojvoda. Sultanov sklav je avgusta 1507. vratio Hrvatima sužnje i blago, koji su bili uhvaćeni toga proleća. To je učinjeno i sa onim iz trogirske, splitske i zadarske kraja.⁹ Januara 1508. martolozu ugarsko-hrvatskog područja pljačkali su sitnu i krupnu stoku zadarske kraja.¹⁰

Februara 1509. pljačkali su Turci u trogirskom kraju a njihovi martolozu i u ostaloj mletačkoj Dalmaciji. Hrvatski četovođa Kožul uhvatio je sedmoricu tih izgrebnika. Kako su poslednja tri meseca te godine Turci izvodili akcije u Krbavi, u modruškom kraju, prema Zagrebu i Ljubljani, severna Dalmacija im je ostala po strani.¹¹ Takva situacija oslobodila je hrvatske martolozu da pljačkaju mletačko susedstvo, posle čega su se u zadarskom okružju javili i Turci sa svojim martolozima. U zadarski kraj Turci su upali 5. i 6. februara, a narod i stoka su se sklanjali u utvrđena mesta, koristeći i redute Zemunika koji su sagrađeni decembra prethodne godine. Da otupe oštricu vlaških pljačkaša, Mlečani su počeli uzimati u svoju službu turske martolozu. Marta 1510. oni su, štaviše, pregovarali sa bosanskim sandžak-begom Feris-begom da izvestan veći broj turskih konjanika uzmu pod najam za svoje ratovanje u severnoj Italiji, na čemu je rađeno i u Carigradu. Te ponude nisu sprečile pogranične Turke da početkom proleća upadnu pljačke radi prema Šibeniku; za taj poduhvat je kasnije ustanovljeno da je izveden bez saglasnosti sandžak-bega i nadležnog vojvode. Još meseca marta Turci su okružili Knin, koji je životario bez potrebne pomoći sa strane. U okviru te akcije 300 turskih konjanika i 150 pešaka pritislo je oblast od Zadra do Krke i Skradina, zarobivši veći broj ljudi i zaplenivši dosta stada i krda. Između Zadra i Nadina kružio je odmah zatim eskadron od 50 Turaka. Zadarski knez i kapetan u svom izveštaju (od 20. aprila) naglasili su potrebu izgradnje reduta i malih lokalnih utvrđenja, gde bi se okolni svet zaklonio od turske konjice koja nije bila u stanju da fortifikacijama naudi, i tom prilikom su ukazali na pozitivna iskustva stečena sa utvrđenim rovovima kod Zemunika koje je izgradio Tomazo Venijer sa braćom i na slične redute zadarske plemića Jakova Pećara u Polišanima. Dvadeset trećeg jula Turci su opljačkali selo Zablaću u šibenskom kraju pa su odveli 30 osoba.¹²

Tek oko 10. novembra 1511. 800 turskih konjanika oglasilo se i na zadarskoj strani, oteravši nešto življa i stoke. To je bila jedina provala u severnoj Dalmaciji u vremenu od početka 1511. do kraja proleća 1513. Juna te godine Turci su preduzeli krstarenje oko Šibenika, te su načinili štete i pored straža, kojima je trebalo obezbediti praha i olova. U to vreme Osmanlije su zauzele dve hrvatske tvrđave prema Splitu, Zdrinju i Nutjak, a zatim su se namerili

⁸ Arkiv VI, 296, 297.

⁹ Isto, 299, 300, 301.

¹⁰ Isto, 303; A. de Benvenuti, n. d., 73.

¹¹ Arkiv VI, 313, 314, 321.

¹² Isto, 323, 335, 324, 325, 326, 329, 332, 339, 355.

na tvrdi Klis. Još je ozbiljnija pretnja bila ona sredinom jula 1513, kad je bosanski paša iskazao nameru da sa 20.000 vojnika krene na ugarsko-hrvatsku tvrđavu Skradin.¹³ Tu su Turci zauzeli četiri kaštela pokraj Skradina — Ostrovicu, Zečevo, Uzdaž i Sonković.¹⁴

Godina 1514. značila je prekretnicu u tom relativno mirnom životarenju. Prvoga marta 1514. zapovednici u Šibeniku javili su Sinjoriji da se pred Kninom nalazilo 10.000 turskih boraca i da je potrebno da se u Šibenik uputi nekolicina fusti koje bi ušle u rječinu Krke da brane položaje Skradina. Septembra meseca 4000 Turaka upalo je u oblast krbavskog kneza Ivana Karlovića. Potom, posle prethodnice od 250 konjanika, na susedne dalmatinske kotare spustila se konjica bosanskog sandžak-bega od 3000 disciplinovanih boraca, sa dve bombarde i sa dosta pušaka širokih cevi. Četrnaestoga oktobra ta vojska je zauzela ugarsko-hrvatski kaštel Auri, četiri milje od Novigrada i zarobila je 400 žitelja. Sutradan je pao u njihove ruke kaštel (Korlat) kneza Jurja Korlatovića. Borba za grad Karin Ivana Hranovića trajala je tri dana, i tu su Turci oterali u ropstvo 300 većinom žena i kćeri. Mletački kaštel porodice Venijer poseo je samo jedan Turčin. Kad se ova ordija vraćala u Bosnu, gonili su je odredi Ivana Karlovića i vojvode Kozulića da povrate plen, ali su bili odbijeni. Susedni Obrovac, koji je raspolagao dobrom posadom, nije u pomenutoj akciji bio u opasnosti da padne u ruke osvajača, pa čak nije bio ni opsednut.¹⁵

Januara 1515. bosanski paša došao je sa 4000 vojnika da pleni ugarsko-hrvatski deo Dalmacije; u Vrani su još poslednjih dana prethodne godine pretpostavljali da će pohod obuhvatiti i okolinu Zadra i Vrane. Zadarski plemići i trgovci složili su se sa upućivanjem pučanina Tomaša Malešića kao izaslanika bosanskom sandžak-begu; on je iz Nadina tražio propusnicu za sebe i 20 ljudi svoje pratnje, a imao je zadatak da traži da se sa teritorije Zadra i Vrane ne odvede ljudi i stoka. On je imao mogućnosti da se uveri u stanje kaštela koje su tada prisvojili Turci, pa i o kaštelu kneza Kožula kao i o tesnacu na putu za Ostrovicu; na polju kod Kožulovog kaštela bilo je smešteno 3000 Turaka. Početkom marta u Skradin je poslato sto pešaka sa puškama. U to vreme očekivalo se da se u ugarsko-hrvatski deo Dalmacije, pored banovih 2000 konjanika i isto toliko pešaka razmesti 5000 Čeha u ugarskoj službi. Septembra 1515. od zapovednika Šibenika stiglo je Sinjoriji pismo o nekom turskom upadu i o šteti koja je u vezi s tim nastala.¹⁶ Ban Petar Berislavić bio je takođe te godine aktivan. Meseca marta nalazio se sa 500 konjanika i 2000 pešaka nedaleko od Šibenika. Vjekoslav Klaić pretpostavlja da se krajem maja sa bogatim plenom iz Bosne sa 10.000 boraca utaborio kod Novigrada, ali ne onog na Uni nego kod Novigrada u severnoj Dalmaciji.¹⁷

¹³ Isto, 371, 399, 403; A. de Benvenuti, n. d., 77; V. Klaić, n. d., IV, 300.

¹⁴ P. Kaer, Preti e frati nella guerra con Turchi, Rivista dalmatica, anno III, fasc. V. Zara 1904, 187 (govor splitskog nadbiskupa 27. juna 1513. na koncilu pred papom Lavom X).

¹⁵ Arkiv VI, 409—10, 437—8; V. Klaić, n. d., IV, 302, 307; A. de Benvenuti, n. d., 78. — Jedan savremenik je smatrao da je zarobljavanja i pljačkanja u uslovima mira bilo najviše između godina 1509. i 1524, kad je iz Dalmacije odvedeno 10.000 osoba (Relazioni di messer Andrea da Mula 1543, Venezia 1868, 14).

¹⁶ Arkiv VI, 441—3, 447, 459.

¹⁷ V. Klaić, n. d., IV, 309, 310.

Godina 1516. bila je u severnoj Dalmaciji mirna. Novost su bile turske fuste koje su avgusta meseca prodrle u vode srednjeg Jadrana da bi asistirale napadu kopnene turske vojske na Klis, a pretpostavljalo se da će one nastojati da se probiju i do Skradina, kako bi ugrozile odbranu Šibenika.¹⁸ Slično je bilo i naredne godine, kad je zabeležen samo dolazak (meseca oktobra) bosanskog paše sa dosta konjice i pešaka na granicu prema Skradinu; tom prilikom paša je sredio stanje u dva turska kaštela.¹⁹ Prvih dana novembra postojao je izveštaj u Šibeniku da je u Valoni opremljeno pet fusti za dolazak pod Skradin. Poslednjih dana decembra Turci ili martolozi odveli su iz šibenske okoline više osoba. Februara 1518. jedan turski eskadron od 50 ljudi privukao se Skradinu. Turci su sledećeg meseca grabili i plenili u šibenskom kraju. Turske fuste preko Herceg-Novog doplovile su (juna 1518) do Rogoznice na putu u Skradin. Skradinski gusari, sa svoje strane, opljačkali su neki brod sa robom turskih trgovaca koji su odlazili na poznati sajam u Lančanu.²⁰ Oktobra 1518. Turci su priredili malu provalu i prema Zadru.²¹ Dvadeset devetog januara 1519. umro je knez Kožul. Turci su se potrudili da preuzmu deo njegovog nasleđa. Kako su na tome nastojali i Mlečani, između njih je nastalo zaoštreno stanje.²²

Oko 20. januara 1520. Mlečani su napustili kaštel Kličevac. Prvoga februara 200 turskih konjanika i 600 pešaka sa jakim puškama upalo je u šibenski okrug, gde je 150 teritorijalaca trebalo da održavaju straže protiv pljačkaških zaleta. Četvrtoga februara 600 atlija približilo se Zadru gde ih je trebalo da zaustave dve čete stratiota od ukupno 150 ljudi. Tu je plen u stoci bio značajan — 3440 grla marve. Sutradan akcija turske konjice nastavila se na terenima Vrane, Nadina i Novigrada, gde su im se suprotstavili vojnici-najamnici i stratioti. Tu su Turci odveli do 300 ljudi i preko 300 grla stoke. Drugi turski upad 1520. u zadarski »kontado« usledio je 21—22. februara. Krajem marta iz šibenske okoline, više izložene otimačini, moglo je u naletu biti oterano svega 80 komada marve.²³ Turci su (pre 20. marta) odveli mnoge seljake i najamne radnike zadarskih plemića i građana sa polja i odvukli ih u svoje oblasti. Sredinom juna 1520. zadarska okolina a posebno Sukošan i Perljan su se po treći put te godine osetili neposredno ugroženi od osmanlijske najezde. Zadarski knez Pjetro Marčelo predložio je Sinjoriji da se utvrdi ostrvce prema Sukošanu, s tim da se potrebna sredstva namaknu iz dohodaka grada Zadra.²⁴

Novembra 1520, po smrti sultana Selima I, Turci su se sakupili pod Nadinom i pljačkaški su krstarili prema Ninu. Meseca oktobra tako reći cela

---

¹⁸ Arkiv VI, 463. — R. Cessi je pisao da su Turci između 1480. i 1502. prodrli u Jadran i da je zbog toga Sinjorija morala da ide na zaključivanje nepovoljnog mira 1503. godine (R. Cessi, Venezia e l'Oriente, zbornik radova: Problemi storici e orientamenti storiografici, a cura di E. Rota, Como 1942, 335).

¹⁹ MSD XXV (1889), 41.

²⁰ Arkiv VIII (1865), 29, 31, 33 i 39, 36—7; S. Ljubić, Commissiones et relationes venetae I, Zagreb 1876, 143.

²¹ A. de Benvenuti, n. d., 80. — Te godine Turci su držali jednog sužnja de Saposane (HAZd, Atti del conte di Zara, Pietro Marcello, vol. I, 11' od 24. X 1518).

²² A. de Benvenuti, n. d., 82; Arkiv VIII, 34. — Primirje između Turaka i Mađara 1518. godine trebalo je da se odnosi i na Dalmaciju (Cronaca d'ignoto, Bullettino di Archeologia e Storia dalmata, anno V, Spalato 1882, 189). To se nije osetilo.

²³ Arkiv VIII, 73 i 69, 71—3, 77; MSD XXIX (1890), 392; A. de Benvenuti, n. d., 82—3.

²⁴ HAZd, Atti del conte di Zara, Pietro Marcello, vol. II, 154 od 18. VI 1520.

Bosna digla se na noge da pohodi Dalmaciju. Turci su obnovili zalet ka primorju, pa su zapovednici u Zadru istakli potrebu boljeg snabdevanja Vrane i Nadina, tražeći više konja za vojsku.²⁵ Odbrana je, očigledno, morala postati dinamičnija, sa više mogućnosti manevra, jer pojedinačne odbrane pojedinih mesta imobilizirale su oružane snage, tako da su one nepovezane i u parcijalnoj akciji, bile slabije od napadača, udruženog u akciji. Tada su oko Zadra bile raspoređene tri konjičke postaje, u Novigradu, Nadinu i u Vrani. U te tri grupe nalazili su se konjanici triju državljanstava: na severu, u Novigradu bili su seljaci mletačke Dalmacije, na srednjem pravcu, tj. u Nadinu Hrvati ili podanici ugarskog kralja a na jugu, kod Vrane, bili su raspoređeni stratioti, tj. Grci sa Levanta. Prvih je bilo samo 21 i njima su zapovedali zadarski plemići, dok je Hrvata i stratiota bilo 170. Kapetan mora Đ. Moro, tada najviši komandant u Zadru, držao je da je ta odbrana nedovoljna, pa je predložio da se na službu primi drugih sto Hrvata, ponuđenih od krbavskog kneza.²⁶

Puna neizvesnost života i životarenje od danas do sutra uticali su na slabljenje ličnog morala i društvene odnose čak i samog seoskog sveštenstva. Zbog toga su bile česte žalbe i protiv mesnih župnika. Godine 1517. paroh Vrane Marko Lovinac suđen je na zahtev vranskih seljaka, jer je učestvovao u krađi novca i drugog. Nešto kasnije, 1533. vranski župnik Mato Nugaršić vodio je javnu parnicu sa popom Matom Dlanekom, koji je takođe živeo u selu, ali nije imao parohiju. Zloupotrebe u vezi sa kupljenjem crkvene desetine ustanovljene su 1517. u Zemuniku, gde je sumnja pala na popa Bartola Bitjanića. Kapelan sela Rogova nalazio se 1515. pod krivičnim procesom. I godinu dana kasnije stigla je pritužba na paroha Rogova. Godinu dana potom isti župnik je odgovarao za utaju male svote novca neke sirote žene. Paroh Tinja, pak, ranio je dva seljaka, tako da im je isteklo dosta krvi.²⁷

Dvesta pedeset bosanskih Turaka je sredinom januara boravilo četiri dana na ugarsko-hrvatskom području. Zadarske vlasti su odmah preduzele mere da pojačaju Vranu i Nin; pored ostalog, zapovedeno je Pažanima i Rabljanima da pošalju ljude za posadu Nina. Nekoliko dana docnije turska udarna grupa prešla je u šibenski kotar, gde je u toku nove četvorodnevne akcije uhvaćeno 500 osoba. Sledećih dana 500—600 konjanika izvršilo je pljačkašku raciju sedam-osam sela na vranskom jezeru. Poduhvat je završen sredinom meseca cerniranjem sedam sela zadarskog zaleđa, gde su Turci odveli 110 žitelja, 284 komada krupne i 961 komad sitne stoke. Međutim, u zadarskom kraju je i pre 20. januara spaljeno 11 sela i iz tih naselja odvedeno je 500 osoba i mnogo marve. Za čuvanje Vrane unajmljeno je novih 20 Hrvata.²⁸

²⁵ Arkiv VIII, 88—9.91, 94; S. Traljić, Vrana, 351.

²⁶ V. Brunelli, *Le opere fortificatorie e la compagnia degli artiglieri del comune di Zara*, Rivista dalmatica, anno IV, fasc. 1, Zara 1907, 76.

²⁷ HAZd, *Atti del provveditore generale della Dalmazia ed'Albania*, Alvise Mocenigo, vol. I, 421—22, 423, 423'.

²⁸ Arkiv VIII, 93, 95, 101, 96, 97; S. Traljić, Vrana, 351; A. de Benvenuti, n. d., 84. — Prilikom turskog napada pre 16. marta 1521. Nikola Baračić iz Vrbece izgubio je 30 ovaca (HAZd, *Atti del conte di Zara*, Francesco Arimondo, vol. I, 16. III 1521)

Ugarsko-hrvatski Skradin je još u prvoj nedelji 1521. ponudio mletačkim predstavnicima u Šibeniku da dođe pod mletačku vlast. Krajem januara Turci su doprli do na sedam milja od naselja, pokazujući nameru da preduzmu napad na grad. Zbog toga su Skradinjani tražili da Mlečani dovedu pred grad svoje fuste. Kad je sledećih dana turski pritisak popustio, Skradinjani i Vranjani su pošli da pljačkaju tursko područje. Međutim, u Klisu su već sredinom februara znali da se priprema pohod u kome bi pored bosanskog sandžak-bega učestvovao i skadarski namesnik Ali-beg, i da se za prodor prema Skradinu sprema 300 konjanika, ali i neki plovni objekti (»barke«). Skradinski biskup Toma Niger govorio je 17. marta u venecijanskom Koleču, gde je izrazio bojazan da će se njegovi parohijani sporazumeti s Turcima, i to tako što će sultanu obećati harač; on je navodio da bi Skradinjani ostali uz hrišćane ako bi od Mlečana dobili pomoći.²⁹ Hrvatski feudinci su se, navodno, krajem te zime sastali u Zagrebu da se dogovore hoće li se podložiti sultanu; među njima nalazili su se i grofovi Bernardin Frankopan, Ivan od Krbave i knez Nikola.³⁰

Kad je neposredna opasnost turske zimske ofanzive minula, Mlečani su stali planirati kako da deo pojačane ninske posade, i to stratiote, pošalju na Karin (koji su od 1514. držali Turci). Zadar je tada sa kaštelima Nadinom, Vranom i Novigradom, selima svog kotara i sa 34 naseljena otoka i otočića u svom okruženju imao samo 6000 stanovnika; narod je hteo da se održi prema Turcima a plemići i da ostvaruju svoj feudalni dohodak. Sto turskih konjanika, međutim, ponovo je 23—24. jula nagrnulo na šibenski kraj. Oni su 29. jula produžili ka Vrani. Iz sela Rašane (pet milja od Šibenika) 23. jula odvedeno je 13 žitelja, 200 volova i 2000 ovaca i koza. Generalni providur Dalmacije tražio je od Sinjorije sredstva da bolje utvrdi Nadin, ali i Vranu i Novigrad, gde su se koncentrisali stratioti u pogledu svoga stanovanja.³¹ I novembra meseca, kad je novigradskom kaštelanu dozvoljeno da poseti Veneciju, bosanski paša se sa 8000 ljudi spremio da krene na Skradin, Ostrovcu i Knin. Uvod u akciju predstavljalo je odvođenje 150 osoba, 300 grla krupne i 13.000 komada sitne stoke.³² Na čelu turske vojske nalazio se novi bosanski sandžak-beg, poznati Husrev-beg, kome je pohod 1521. bio prvi poduhvat u Dalmaciji. Mnogo će historijski biti značajniji njegov sledeći zalet u proleće naredne godine.³³

Dvadeset osmoga maja 1502. 25.000 boraca bosanske vojske nalazilo se pred Kninom a jedno odeljenje turske vojske i pred Skradinom. Posada Knina već posle prvih juriša, uplašena, predala se bez otpora. Otpor u Skradinu je tako lako savladan, jer se veći deo posade razbežao iz slabo utvrđenog grada.³⁴ Istovremeno Turci su poseli i gradić Drniš, koji se u vezi s

²⁹ Arkiv VIII, 103, 93, 105, 104; V. Klaić, n. d., IV, 378; A. de Benvenuti, n. d., 84—5.

³⁰ MSD XXX (1891), 48.

³¹ Arkiv VIII, 113, 115, 123, 124—5 (januara 1522. generalni providur je radio na tome da budu u Bosni oslobođeni oni koji su pokupljeni u šibenskom kraju).

³² MSD XXXII, 148, 194, 190.

³³ S. Traljić, Zadar i tursko prodiranje od XV do potkraj XIX stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru XI—XIII (1965), 207; S. Traljić, Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji, Anali Gazi Husrevbegove biblioteke V—VI, Sarajevo 1978, 8.

³⁴ Arkiv VIII, 150, 151; A. de Benvenuti, n. d., 85; S. Ljubić, Commissiones et relationes venetae I, 173, 183; V. Klaić, n. d., IV, 382—3.

tim pohodom ne pominje u poznatim spisima, ali se iz kasnijih izvora vidi da je te godine već bio u turskim rukama; uostalom, on bi se teško mogao održati kad je mnogo značajniji Skradin bio izgubljen.³⁵ Jedna anonimna hronika govori i o osvojenju gradova Nezvena i Bogačina Bogetića u Promini i drugih kaštela oko Petrova Polja; pohod je potom produžen nastupom u Bukovici i zauzećem Vrlike, Zvonigrada, Kelevića i Strmnice. Podban Marčinko bio je primoran da izađe iz Knina kao i biskup koji je otišao u Zagreb.³⁶ Tim osvajanjima Turci su se bez zapreka počeli sigurno spuštati iz Ravnih kotara prema Zadru, i rezultati pohoda iz 1537, kad je Zadar potpuno pritisnut nalazili su se u uspesima iz 1522. godine.³⁷ U poslednjoj dekadi decembra 1522, već po svom običaju, bosanske Osmanlije preduzele su zimsku provalu po Dalmaciji, te su kružili zadarskim krajem, odvođeci krupnu i sitnu stoku i uhvativši 34 osobe. Stratiotima iz Novigrada pošlo je za rukom da trojicu Turaka iz ove navale uhvate.³⁸

Položaj Skradina u odbrani mletačke dalmatinske obale i njegov kasniji značaj u turskom vojno-pomorskom sistemu u Dalmaciji zahteva da se nešto više zadržimo na pitanju pada toga grada. Turci su pokazali svoju neposrednu zainteresovanost da zauzmu Skradin još krajem 1520. godine. Uostalom, videći to, i Mlečani su februara 1521. pomišljali da u taj grad pošalju svoju posadu; konkretno, generalni providur Dalmacije tražio je od Sinjorije da šibenski garnizon pojača sa 300 momaka, koji bi se u pogodnom trenutku lako prebacili u susjedni grad. Još pre toga, u prvoj nedelji te godine skradinski biskup Toma Niger je došao u Šibenik i iznosio razloge zbog kojih se njegov grad nije mogao othrvati sve jačem osmanlijskom pritisku; prilikom tih razgovora razmatrana je i mogućnost da se grad ustupi papi ili nemačkom caru. I poruke iz Klisa nedvojbeno su govorile da su dva sandžak-bega spremna da skrše otpor u Skradinu na putu ka zadarskom kraju.³⁹ Stanje sa Skradinom bilo je utoliko teže što su tu živeli i tzv. venturini, ljudi koji su radili na sreću, avanturisti i pljačkaši koji su često upadali u tursko područje i izazivali muslimane svojim okrutnim postupcima; oni nisu štedeli ni mletačke susede, od čijeg razumevanja su se u velikoj meri održavali, pa su prvih dana aprila 1521. plenili na mletačkoj teritoriji oko Trogira. No, i pored toga, Mlečani su sa odobravanjem gledali na jačanje posade u Skradinu. Oni su, primerice, novčano pomagali Ugri i Hrvate i istoga meseca aprila prihvatili da im isplate čak 12.000 dukata kako bi se održao garnizon vojnika-najamnika u posadi. No, već sredinom maja 1521. i mletački poklisar na papskoj kuriji u Rimu bio je primoran da prizna da Hrvati žele da sudbinu Skradina reše na taj što bi postali sultanovi haračari. To je tvrdio i skradinski prvosveštenik. U takvim uslovima i sa takvim raspoloženjima, već

³⁵ S. Traljić, Drniš XVI i XVII stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru XIX (1972), 394; S. Traljić (Drniš, 394; Husrevbegov boravak, 8) smatra da je Skradin pao u ruke Turaka »već početkom leta«.

³⁶ Cronaca d'ignoto, 189—90. — Ista hronika u ovo vreme stavlja i osvojenje četiri kaštela oko Skradina (Ostrvica, Zečevo, Uzdaž, Sonković).

³⁷ NBZd, MS 30/I, n° 7527/I, fol. 2' — Pojedine seljake koje su Turci odveli u ropstvo beleže knjige zadarskih knezova (Atti del conte di Zara), na primer: I, 11'; II, 154 (turski upad u Sukošane i Prljane pre juna 1520); II, 198 (intervencija zadarskih posednika zbog odvođenja seljaka); II, 22' (dobra odvedenih seljaka).

³⁸ MSD XXXIII, 550 od 23. XII 1522; A. de Benvenuti, n. d., 85—6.

³⁹ MSD XXIX, 574—5, 607, 643, 652. — O Nigerovom radu vidi i: C. Fisković, Nigrisove uspomene u Splitu, Tkalčićev zbornik II, Zagreb 1958, 281—294.

više od godinu dana pre pada grada u ruke Osmanlija, budućnost Skradina bila je zapečaćena. Zanimljivo je da su Mlečani početkom maja bili spremni da zbog šteta koje su pretrpeli njihovi trgovci u Senju silom zauzmu taj grad, dok su se prema strategijski vrlo važnom Skradinu sve više ponašali kao posmatrači. Juna 1521. Skradinjani su već počeli da izbegavaju javne dodire sa Mlečanima da ne bi izazivali podozrivost Turaka. Početkom leta skradinski biskup došao je i u Rim da traži pomoć protiv turskog porobljavanja.⁴⁰ Oko 20. jula poslanik ugarskog kralja molio je u mletačkom Koleđu i od članova Veća desetorice da se Skradinu i Klisu doturi baruta i ostale municije za svotu od 20.000 dukata, što bi Republika dala kralju u vidu kredita. U to vreme i skradinski biskup bavio se u Veneciji, podstičući hrišćansko saosećanje bogatih Mlečana za sudbinu svojih sugrađana. Kako se upravo tih dana saznalo u jadranskoj metropoli o turskom zauzeću Beograda, razlozi i predlozi za dodeljivanje pomoći ozbiljno su primani, no ipak nema vesti da li se što stvarno učinilo. U prvoj dekadi avgusta skradinski biskup bio je u Splitu, misleći da će ga bolje razumeti oni na terenu, kojima je i samim opasnost pretila. Knez toga grada javio je 9. septembra Sinjoriji da sultan želi da Turci osvoje Klis, Skradin i Knin i da su pozvana trojica sandžak-begova da pokrenu svoje trupe i da na Porti postoji namera da se i tursko ratno brodogovlje dublje uvede u Jadran. Dvadeset četvrtoga septembra novi ugarski poslanik ponovo je bogoradio u Veneciji da Republika Skradinu uputi bar najnužnije potrebe u visini od svega 700 dukata. Krajem oktobra kapetan Skradina i Knina boravio je u Ugarskoj i radio je na kraljevskom dvoru da se akcijama koje bi se preduzele bosanski paša zabavi oko Jajca ili na drugim stranama; tom prilikom navođen je i Obrovac kao grad kome neposredno pretila opasnost od turskog osvojenja.⁴¹

Generalni providur javio je 11. januara 1522. iz Zadra da su sluge bosanskog paše dojavile da će bosanska vojska biti uskoro pod Skradinom; on je znao i to da su topovi protiv Skradina već dovučeni na dan i po hoda od Klisa. Još dva dana pre toga vlasti u Šibeniku dobile su obaveštenje da se 10.000 turskih vojnika nalazi na samo dva dana pešačenja od Skradina, te su odmah i straže pod Šibenikom pojačane. U Veneciji se tih dana pronosio glas da će sultan poslati 24 galije da se zauzme Senj. Dve nedelje kasnije Skradinjani su zavapili za pomoć od Šibenčana. U međuvremenu je i u Veneciji rešeno da se iz Šibenika najtajnijim putem dostavi municija ugroženom gradu. S obzirom na to da pravih borbi za Skradin i nije bilo, ni Mlečani, kao prvi susedi, nisu raspolagali informacijama o načinu na koji su Turci zauzeli grad na Krki. O stanju 28. maja već je rečeno. Prvoga juna generalni providur i šibenski knez javili su Sinjoriji o padu Knina i o tome da se Skradinjani spasavaju vodenim putem, tj. rječinom Krke i da dolaze u Šibenik. Na Skradin (deset milja od Šibenika) bosanski paša uputio je samo 500 konjanika, bez pešaka i topdžija kao opsadivača. Pokazalo se da oni nisu bili ni potrebni. Sledeća poruka iz Šibenika pisana je izgleda istoga dana (1. juna), jer je u isto vreme (7. juna) stigla u Veneciju. U toj drugoj vesti javljeno je o padu grada, što bi značilo da je Skradin zauzet 1. juna. Pojednosti o tom zauzeću nisu navedene, što bi upućivalo da ni pravih borbi

⁴⁰ MSD XXX, 104, 21—22, 169, 196, 234 i 264, 254, 444. — Vidi i: S. Traljić, Zadar i turska pozadina, 207.

⁴¹ MSD XXXI, 189, 69, 41, 73, 354, 393, 429, 460; XXXII, 194.

nije bilo. Manja susedna mesta odmah su izrazila spremnost da sultanu plaćaju harač. Branioci su se prosto razbežali, jer je odmah sledećih dana iz Klisa preko Splita upućeno 50 konjanika da ustanove da li su se Skradinjani razbežali. Bosanski paša, kao osvajač Skradina, javio se zapovedniku Šibenika sa porukama o dobrom prijateljstvu.⁴² To bi značilo da je i on lično stigao u osvojeni grad ili je bio u njegovoj neposrednoj blizini.

Posle prelaska Skradina u ruke Turaka Šibenik je još više bio na udaru pljačkaških kohorti bosanskih Turaka i muslimana. Prvih nedelja proleća 1523. iz šibenskog kraja odvedeno je 300 žitelja. Samo nekoliko dana posle tog robljenja turske fuste su spalile šibenske mlinove. Meseca maja turski vojnici sasekli su šibenske vinograde. Krajem aprila atlije su zadobile veliki plen u selima i zadarskog kraja; tom prilikom su zarobili i Jurja Buzića, starešinu stratijota; tih 40 konjanika opleniło je tri sela, ali su ipak pobešli misleći da stratijota ima znatno više nego njih. Decembra iste godine Turci su, prema Marinu Sanudu, konačno zauzeli Ostrovicu, kaštel kneza i bana Ivana Karlovića, pošto je neki Damjan iz posade ušao u pregovore s njima da se utvrđenje preda bez borbe.⁴³ Meseca aprila Skradinci nisu mogli doći u Šibenik, kao što ni Mlečani na svojim barkama pod zastavom sv. Marka nisu bili u stanju posloovati u susednom gradu.⁴⁴ No zato, hercegovački sandžak-beg iz Mostara je tražio od Dubrovčana da na 15 brodica prenesu drvo iz Neretve u Skradin,⁴⁵ svakako da se izvrše nužne reparacije.

Na Đurđevdan 1524. stiglo je u zadarsku okolinu 150 turskih konjanika pljačke radi. Dočekale su ih straže mletačkih Morlaka sa dva topa pod nekim brdom, braneći sela Goricu, Hrašćane i Forco. I kod Vrane priređena im je artiljerijska paljba. Nadinski stratijoti, ujedinjeni sa vranskim, gonili su turske pljačkaše, koji su vodili 70 sužanja. Do boja je došlo kod sela Mirane. Nekoliko nedelja kasnije opljenjen je Primošten. U Veneciji su tada odobrili 2000 dukata naročito za opravku utvrđenja Nina, Novigrada, Nadina i Vrane.⁴⁶

---

⁴² MSD XXXII, 405, 408, 342; XXXIII, 162, 281—2, 286, 286—7, 288—9, 292—3, 409. — Anonimna hronika uz zauzeće Skradina beleži rušenje Kamičića, kule knezova Utješenića i drugih kaštela do Krke; gradovi na moru još nisu bili uznemiravani od Turaka, ali su bili utvrđivani (Cronaca d'ignoto, 190).

⁴³ Arkiv VIII, 157, 159, 169; V. Klaić, n. d., IV, 389 (Ostrovica). — Vid. i izveštaj Donata Barbara (od 10. I 1524) o značaju Vrane, Nadina i Novigrada za održanje Zadra i o daljem utvrđivanju tih fortifikacija (S. Ljubić, Commissiones et relationes I, 171—3; A. de Benvenuti, Castelli e fortezze di Dalmazia: Il castello di Novegradi, La Rivista dalmatica, anno XVII, fasc. III, Zara 1936, 53. — Etapni logor za prihvata zarobljenika iz severne Dalmacije bio je grad Livno; tamo je krenuo pop Jure Hajdić da oslobodi jednog mladića iz šibenskog kraja (HAZd, Općina Šibenik, knj. V, fol. 192 od 21. II 1523).

⁴⁴ MSD XXXIV, 120 od 27. IV 1523.

⁴⁵ HAD, Cons. rog. XXXVII, 28 od 2. III 1523.

⁴⁶ Arkiv VIII, 179, 180, 184; A. de Benvenuti, n. d., 86—7. — O upadu Turaka u zadarski kraj raspravljalo je Plemičko veće Zadra koje je konstatovalo da je cela gradska okolina potpuno opustošena i da su seoski žitelji pali u ropstvo; lokalna utvrđenja su tu slabo što mogla pomoći i stvarno samo dobro utvrđen i branjen Zadar omogućavao je bezbednost života; rešeno je da se od Sinjorije traži da pojača straže radi zaštite naselja u zadarskom okružju i da se ruinirane fortifikacije dovedu u red (HAZd, Libri Consiliorum III, carte 25—6). Iste godine Venecija je, posle dužeg opiranja, dozvolila turskim biremama da mogu uspostaviti vezu između Skradina i mora rekom Krkom (S. Ljubić, Ogljedalo književne poviesti jugoslavenske II, Rijeka 1869, 123).

Tada je Vrana imala 561 stanovnika u gradu i varoši, a posada se sastojala od 25 konjanika; naselje je donosilo godišnje 2200 lira prihoda, a za plate posade trošeno je 2600 lira. U to vreme u Zemuniku je bilo nešto manje članova posade, u Nadinu upola više a u Novigradu dvostruko više.⁴⁷ Tokom 1524. posade su uvećane: u Zadru na 220 ljudi, u Novigradu je Nikola Paleolog zapovedao nad 50 konjanika, u Nadinu Manojlo Klada nad 50 a Lombardin Detriko sa 30, dok je u Vrani konte Gargoto Sterbači imao 25, Nikola Rali 40 a kavaljer Lusi 25 vojnika; naredne godine garnizon Vrane je uvećan za daljih 11 vojnika.⁴⁸

Turci su 1524. intenzivno izgrađivali Skradin. Na jakom Skradinu prema mletačkim utvrđenim gradovima naročito je nastojao Ahmed-paša Hercegović, za čije je ime vezivano i samo osvojenje grada.⁴⁹ Dubrovčanima je juna 1524. ponovo naređeno da pripreme barke koje će vući drvo iz Neretve pod Skradin. Zahtev je postavila Porta preko svog sklava. Iako su Dubrovčani radili kod hercegovačkog sandžak-bega da budu oslobođeni te po njih kompromitujuće obaveze, ipak su brodice poslali u Neretvu. Da bi se opravdali pred hrišćanskim svetom, odmah su poslali izaslanika papi u Rim da objasni okolnosti.⁵⁰

Kad je buknuo proleće 1525, pristupilo se (sa 500 dukata) i utvrđivanju dva u privrednom pogledu značajnija mesta — Ljube i Tinja, a u planu je bilo i pojačanje Nadina i Vrane, s obzirom na to da od 1501. do 1518. godine za fortifikacije tih mesta nije mnogo trošeno. Godina 1525. prošla je bez većih uznemiravanja. Jedino su Turci u prvoj polovini decembra pokazali svoje prisustvo oko Nadina a napali su i Obrovac. Bio je to jasni znak da je počeo kraj hrišćanske vlasti u tom značajnom mestu po slobodu mletačke Dalmacije. I novigradska posada se tada pokazala na visini.⁵¹ Marta 1525. Dubrovčani su dobili zadatak da svojim lađicama prevezu i bombe a jula meseca obnovljen je prenos drva iz Neretve, razume se pod Skradin.⁵² U dnevnom saobraćaju šibenčana nastale su teškoće već u proleće 1526. Džafer Čelebi, emin Herceg-Novog i Skradina, uspostavio je carinu iznad Šibenika, gde je prodavana so turskim podanicima.⁵³ Inače, godine 1526. Turci takođe nisu uznemiravali mletačku Dalmaciju. To je oslobodilo mletačke podanike pa su oni januara meseca pljačkali sultanove haračare, oduzevši im 2500 grla sitne stoke, šest konja i sedam ljudi. Sedmog juna četiri Turčina uhvaćena su kod Nadina. U jesen te godine izbila je zaraza kuge u Šibeniku⁵⁴ i to svakako nije stimulisalo turske pljačkaše da nastupe.

U tursko-mletačkim odnosima u Dalmaciji 1527. godina značajna je pre svega po turskom osvojenju Obrovca. Videći da se ne mogu više osloniti

⁴⁷ S. Ljubić. *Commissiones et relationes* I, 200, 202, 219; S. Traljić, Vrana, 351.

⁴⁸ V. Brunelli, *L'opere fortificatorie*, 76.

⁴⁹ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, B. II, Gotha 1909, 368.

⁵⁰ HAD, Cons. rog. XXXVII, 200', 182', 206', 207, 211, 223 (trošak od 4871 akće), 225, 225'.

⁵¹ Arkiv VIII, 200, 219—20, 221; A. de Benvenuti, n. d., 88—9; V. Makušev, *Spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda iz italijanskih arhiva i biblioteka*, Glasnik Srpskog učenog društva, II odeljenje, knj. XIV, Beograd 1882, 63.

⁵² HAD, Cons. rog. XXXVII, 282, 293, 294, 206'.

⁵³ *I libri commemoriali della Republica di Venezia*, t. VI, Venezia 1903, 182, n° 8/XXI.

⁵⁴ Arkiv VIII, 229, 246.

na proređene redove Dalmatinaca ni na svoja utvrđenja, Mlečani su primenili staru doktrinu da svoju vlast održe diplomatijom i novcem. Oni su nagovarali Portu da napadne zemlje kralja Ferdinanda, a navodno su podmitili i su-sedne turske namesnike, pa i Husrev-bega da to čine.⁵⁵ Ovaj je zajedno s drugim begovima utvrđivao svoje kaštele i dovodio majstore sa svih strana, kako bi se posao što bolje i hitnije svršio. Zabeleženo je bežanje nekih zidara iz Skradina zato što nisu primili ugovorenu nagradu.⁵⁶

Obrovačka kampanja počela je još koncem zime. Turski tabor pod Obrov-cem slegao se još u poslednjoj dekadi februara.⁵⁷ Turska prethodnica sa-stojala se od 500 konjanika, dok je Obrovac čuvalo svega 25 pravih vojnika. Dvadeset šestoga marta pod grad na Zrmanji stigla su još dva sandžak-bega, tako da je tu bilo ukupno oko 2000 boraca. Turskim snagama zapovedao je šibenski poturica vojvoda Murat-beg, čehaja i ljubimac bosanskog sandžak-bega Husreva. U Muratovoj ordiji nalazio se i odmetnik Damjan Klokočić, koji je već više puta pomagao svojim novim gospodarima da na prevaran način dođu u posed hrišćanskih utvrđenih mesta. Obrovački kaštelan Jurko Posedarski poslao je preko Zadra u Senj svog sinovca, tražeći od gospodara Obrovca Ivana Karlovića Kurjakovića pomoć. Novac kojim je raspolagao tada nije mogao dati efekte. Pre nego što je pomoć mogla stići, izgleda da se opet u stvari umešao Damjan i da je ušao u pregovore sa braniocima. Tride-setoga marta zapucala je artiljerija opsadivača, ali već posle 13 ili 14 hitaca posada je predala grad.⁵⁸ Vojvoda Murat se kasnije često nalazio u Obrovcu zbog organizovanja vlasti i jačanja fortifikacija. On je dobro znao da treba iskoristiti značaj obrovačke luke kao privrednog izlaska na more područja oko Zrmanje.⁵⁹ Opet je hercegovački sandžak-beg (Ahmed Bodirožić) u leto 1527. po sultanovom nalogu zahtevao od Dubrovčana sto pušaka, deset na-oružanih brodova i dve lađe namirnica. Ta flotila trebalo je da ukrca i njega i druge sandžak-begove na putu prema Skradinu ali i za reparaciju obrovač-kih utvrđenja. Ovoga puta darovima i pričajući o kugi i o razilaženju brodova Dubrovčanima je uspeo da se oslobode obaveza.⁶⁰ Zadarski kapetan Zaka-rija Valarezo (1524—27) je pravilno (meseca septembra) ukazao Sinjoriji na značaj i posledice osvojenja Obrovca.⁶¹

Upravo onoga dana kad je Obrovac kapitulirao, generalni providur Dalma-cije se nalazio u Nadinu, odakle je obavestio Zadar o raspletu stvari oko Obrovca. Već sledećih dana iz Zadra je stiglo pismo u Veneciju, u kome je stajalo da je vojvoda Murat pod Obrovcem imao samo jedan topić koji nije

---

⁵⁵ J. Žontar, Obveščevalna služba in diplomatija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16 stoletju, Ljubljana 1963, 18.

⁵⁶ Arkiv VIII, 280; S. Traljić, Husrevbegov boravak, 9.

⁵⁷ Arkiv XII (1875), 268.

⁵⁸ V. Klaić, n. d. V (1973), 93; A. de Benvenuti, n. d., 90; S. Traljić, Izvoz drva preko Obrovca krajem XV stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru XXI (1974), 261. — Anonimna hronika stavlja u 1527. godinu i tursko zauzeće Karina, Budaka i Devezlaka u Lici kao i rušenje nekih kaštela u Ravnim kotarima (Cronaca d'ignoto, 191).

⁵⁹ S. Traljić, Husrevbegov boravak, 10.

⁶⁰ Č. Truhelka, Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1912, 37.

⁶¹ S. Ljubić, Commissiones et relationes I, 96; II, 43; A. de Benvenuti, Fortezze venete in Dalmazia: I due Obrovazzi, Atteneo veneto, anno 129, vol. 123, n° 2, Venezia 1938, 92.

mogao nauditi tvrdim zidinama. Krajem proleća Turci koji su ušli u Obrovac počeli su kao »ropci« da hvataju čeljad i u zadarskoj okolini.⁶² Iste godine Turci su spalili a potom zauzeli i mletački kaštel Kličevac (između Benkovca i Rastevića).⁶³ Mletačke vojne vlasti su iskoristile opšti metež te godine, te su meseca oktobra preuzele kulu u Velimu, koju je za odbranu svojih poseda podigao šibenski građanin Petar Vojvović; na žalbu njegove udovice, Sinjorija je odredila odštetu u iznosu od 300 dukata.⁶⁴

Godine 1528. i 1529. Turci su bili zabavljeni oko Klisa i još kudikamo više prodorima preko Like ka Postojni, Ljubljani, Metlici i Novom Mestu a posle i Kočevju, te nisu obraćali pažnje severnoj Dalmaciji, gde su postigli ono što su s obzirom na svoju protivvrđavnu artiljeriju i mogli postići.⁶⁵ Godine 1530. Šibenčanin Murat čehaja dobio je odnekud brodograditelje, te je od dovučene drvene građe izgradio četiri fuste koje su imale da se suprotstave zaletima Senjana.⁶⁶ Kad su Senjani došli pod Obrovac, razbili su te fuste pa su oštetili i samo naselje. Tada su pozvani Dubrovčani da pošalju kalafate i marangone da sagrađe veće brodove, galije.⁶⁷ U Veneciji se verovalo da ti brodovi su opljačkali i 80 trgovaca sa mletačke lađe koja je plovila za Ankonu, na sajam, te je Porta fermanom bila prinuđena da naredi bosanskom sandžak-begu Husrev-begu i skradinskom kadiji da povedu istragu o tom piratskom slučaju i da kazne sve one koji su učestvovali u poduhvatu i plenu.⁶⁸ Kapetan triju obrovačkih fusta bio je neki Ljubunčić, ali je organizator te mornarice bio Murat čehaja. Krajem zime obrovački bojni brodovi bili su izvučeni na suho, da se Mlečani uvere kako ne postoje namere da se Obrovac pretvori u bazu za gusarske izlete.⁶⁹ Maja 1531. zadarski kapetan je sa predstavnikom Porte određivao tursko-mletačku granicu između Šibenika i Skradina. Jedino kršenje mirovnog stanja nastalo je avgusta 1531, kad su Turci i martolozii prokrstarili šibenskim poljem i uhvatili dve osobe i nešto marve.⁷⁰

Junu 1532. ponovo su počeli da pripremaju obrovačke fuste za izlazak na debelo more, kako bi koordinirale sultanovom brodovlju u Jadranu. Meseca jula iz Obrovca je pod zapovedništvom kapetana Anana i vicebaše Ljubunčića izvedena i kopnena diverzija ali ne u pravcu zadarskog kraja; ona se loše završila pa su mnogi izginuli ili bili uhvaćeni, te je u Obrovcu zavladao strah od intervencije fusta i boraca iz mletačkog Novigrada. Predohrana za očuvanje tvrđave sastojala se u tome što su dizdar Obrovca ali i njegovi drugovi u Konu (?) i Ostrovici najstrože zapovedili svojim hrišćanskim podanicima da ne smeju ulaziti u citadele. Obrovčani su dve svoje fuste odgurnuli iz skvera na kopnu a sve vredno su uneli u tvrđavu. Ljubunčić je bio jedan od retkih

⁶² Arkiv XII, 270, 271, 282.

⁶³ C. F. Bianchi, Fasti di Zara, 71.

⁶⁴ Arkiv XII, 315.

⁶⁵ F. Rački, Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526—1533, Starine JAZU XV, Zagreb 1883, 191—2, 202—6, 208, 212—4, 220—1, 231—5.

⁶⁶ Isto, 163, 165, 166; S. Traljić, Izvoz drva preko Obrovca, 263.

⁶⁷ F. Rački, Izvodi, Starine XV, 168; Č. Truhelka, n. d., 38.

⁶⁸ F. Rački, Izvodi, Starine XVI (1884), 184, 186, 202.

⁶⁹ S. Traljić, Husrevbegov boravak, 11; F. Rački, Izvodi, Starine XVI, 191, 202; XXI, 138.

⁷⁰ F. Rački, Izvodi, Starine XVI, 180, 184—6. — o određivanju granice vid. S. Traljić, Husrevbegov boravak, 15.

Obrovčana koji se, sa nešto pešaka, spasio (prvih dana avgusta) da ne bude sasečen prilikom kopnenog pohoda na Senj; u poduhvatu je poginulo oko 500 boraca, većinom Morlaka.⁷¹ Čak i oslabljena posada Obrovca, iz koje je Ljubunčić otišao u Sarajevo na pašin poziv, predstavljala je opasnost za Mlečane, sa susednim kaštelom Karinom. Zbog toga je zadarski kapetan 4. novembra 1532. zatražio sredstva da se ojačaju utvrđenja Novigrada i mnogo većeg Nina, čije su zidine bile oštećene a stanje u samim kaštelima loše; reparacije je trebalo izvesti i u Vrani, čiji je pokretni most bio pokvaren i gde se nalazilo zastarelo naoružanje; Vrana se nalazila prema turskom kaštelu Ostrovici; stanje je bilo nešto povoljnije u Nadinu (prema turskom Kličevcu), kojim je deset godina upravljao Frančesko Đustinijan.⁷²

Tokom 1532. nije bilo mira u odnosima Hrvata i Turaka u zadarskom susedstvu. Dvanaestoga aprila hrvatski vojnici sa nešto Morlaka prošetali su se gornjim krajevima oko Knina, oteravši mnogo stoke u Hrvatsku; taj poduhvat je sa prezrenjem ocenio Murat ćehaja, koji se tada bavio u Skradinu. Jedan incident dogodio se odmah zatim na Veliku subotu. Četrnaest odbeglih Morlaka iz Rijeke noću se iskrvalo na barke na rječini Krke kod kaštela Velim te su upali u jedno vlaško selo koje je pripadalo prihodima skradinskog dizdara; tu su povelili dva brata, njihovog nećaka i jednu ženu iz njihove kuće a sve ostale u naselju su pobili; jedan od otetih se izbavio, te je turskim vlastima prijavio da su se među diverzantima nalazila i dva mletačka podanika.⁷³

Prvih dana 1533. u Obrovac je prispeo Murat ćehaja, kupeći novac i odredivši 300 ljudi da seku drva i pripremaju građu za gradnju fusta. Slično je postupljeno i u Skradinu, gde se već početkom februara prikupilo vrlo mnogo brodova, te su predstavljali pravu flotilu. Naoružanje fusta u Obrovcu predstavljalo je opasnost za celu Dalmaciju. Obrovac je dobio i obaveštajne zadatke prema Italiji. Njegov dizdar je marta 1533. preko jednog svog prijatelja u Ankoni saznao da je obrazovana liga hrišćanskih država u Bolonji u koju je ligu ušla i Mletačka Republika; štampano obaveštenje o tome uputio je sandžak-begu u Sarajevo a ovaj sultanu.⁷⁴ Takav položaj Obrovca je razumljiv ako se ima u vidu da su Senjani i Riječani stalno vršljali po Dalmaciji. Na primer, 10. januara 12 barki prispelo je u luku sela Zloseljani, u šibenskom kraju pod turskom vlašću, te su iz nekih vlaških kuća samo osam milja od Vrane izveli 50 sužanja za Senj. U isto vreme dve senjske barke su se pojavile pred Karinom, pa su ljudi sa njih spalili jedan mlin i odveli neke osobe, ostvarivši veliki plen. Noću 2—3. februara stiglo je u rječinu Krke 13 lađica iz Senja ili Rijeke; ljudi sa njih su se popeli u okolinu kaštela Ostrovice i tu su realizovali veliku otimačinu ljudi i stoke. Predviđajući takav razvoj stvari krajem zime, Murat ćehaja je još sredinom januara sazvao sve katunare u Petrovo polje (30 milja od Šibenika) i naredio im je da ustanove pouzdane straže; sam, pak, poveo je dobar deo ljudi protiv hrvatskih konjanika u Bihaću. Noću 8—9. aprila Senjani su izveli napad na jedno selo kod Kličevca, pod zapovedništvom Matije Busanića rodom iz

⁷¹ F. Rački, Izvodi, Starine XXI, 155, 167, 169, 177, 181.

⁷² F. Rački, Izvodi, Starine XXIV, 196—7.

⁷³ F. Rački, Izvodi, Starine XXI, 139, 139—41 (iz Rijeke!).

⁷⁴ F. Rački, Izvodi, Starine XXV, 105, 107, 108, 116, 116' i 131 (i sami Zadrani su mnoge stvari saznavali preko Obrovca).

Ostrovica; tu, tri milje od međe zadarskog kotara, odveli su osam a ubili tri osobe, prisvojivši i tri konja; noću su prošli mletačkim područjem, te su se izjutra pojavili pred Karinom; karinski dizdar je u takvim okolnostima s pravom tražio od generalnog providura u Zadru da obezbedi povraćaj roblja.⁷⁵

O stanju na mletačko-turskoj granici u severnoj Dalmaciji u sledećim godinama, kad su historijski izvori postali mnogo oskudniji, nema posebnih pomena. Treba pretpostaviti da su Turci bili dosta zauzeti borbom sa Hrvatima i da su imali mnogo posla da sprečavaju uskočke diverzije. Zbog toga, svakako, nisu imali računa da snage rasipaju na pljačkaške provale u mletačku severnu Dalmaciju. Stanje je, dakle, relativno bilo mirno.

Ako bi se želeo dati osvrt na period mira od 1504. do novog rata 1537. godine, moglo bi se reći da je to doba mira u velikoj meri bilo vreme beskonačnih pljačkaških upada Morlaka i Turaka i na teritoriju mletačke severne Dalmacije. Ipak, glavni udar su tada primili ugarsko-hrvatski posedi u susjedstvu zadarskog okružja, tako da je tu vlast kralja iz Budima prestala. Ta trećina stoleća imala je tri nejednaka dela: do 1514, kad su tursko-morlački zaleti bili sve jači, od 1514. do 1527, kad su prodori kulminirali i kad je postojala opasnost da ne bude uklonjena i mletačka vlast na tom području, i od godine 1527. do 1537. kad su Turci bili zabavljeni na drugim stranama, ili su u posednutim delovima Dalmacije morali da se preganjaju sa Senjanima. Ta decenija je bila najmirniji vremenski odsek posmatranog perioda. Ipak, utvrđivanje Osmanlija u pomorskim bazama Skradina i Obrovca predstavljalo je veliku opasnost i za Mlečane.

---

⁷⁵ F. Rački, Izvodi, Starine XXV, 106, 107.

IV. SEVERNA DALMACIJA U VREME TURSKO-MLETAČKOG RATA 1537—1540. I POSLE NJEGA

Mada je sultanov rat sa Mletačkom Republikom na području severne Dalmacije nešto kasnio, pa je čak Junuz-beg po peti put bio upućen u Veneciju kao poslanik da se žali što je Zadraniin Nassi oteo jedan turski brod,¹ izvesne ratne pripreme su tu izvođene još u leto 1536. godine. Otomanska armada je doplovila na među zadarske regije, pa su po naredbi mletačkog Senata sve zgrade u polju srušene, žito i voćke spaljene a loza posečena, sve u brizi da ne bi poslužili neprijatelju; čak su demolirane i crkve i samostani izvan gradskih zidina.² Uz Zadar i Šibenik je tokom godina 1537—39. bio znatno utvrđen.³ Godine 1537. oko Zadra bilo je koncentrisano: 3700 pešadinaca, 500 konjanika i čak 14 galija.⁴ U tom ratu je znatno više bila angažovana mornarica nego u vojni početkom stoleća. Zadatak mletačke flote bio je pre svega da pasivizira ili i potpuno uništi turske pomorske baze u Skradinu i Obrovcu. Jedna eskadra sa dosta vojnika na lađama otplovila je

---

¹ J. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches II, Pesth 1834, 139.

² C. F. Bianchi, Fasti, 72.

³ Gl. Stanojević, Dalmacija i crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata (1537—1539), Istorijski glasnik 1960, 3—4, 87.

⁴ V. Brunelli, Le opere fortificatorie, 72—3.

u Skradin, pod zapovedništvom generala Pezara, a druga, pod komandom Đovanija Viturija pojavila se pod Obrovcom. Posle slabog otpora, jer se u Skradinu nalazila samo redovna posada, Mlečani su ovladali Skradinom. Grad nije zadržan, nego su samo zidine porušene.⁵ Akcija na Obrovac poveljena je tek 1538. godine, kad je u Jadranu protiv Turaka izvedeno čak 28 galija.⁶ Nikolae Jorga taj pohod Kamila Orsinija stavlja u prvu godinu rata i smatra da su Mlečani tokom 1537. držali u svojim rukama Obrovac.⁷ I kad su zauzeli grad, pošto je došla turska vojska u pomoć Obrovcu, Mlečani su se povukli odnoseći plen i zapalivši grad.⁸ U mletačkoj navali na Obrovac učestvovali su i uskoci iz habsburških zemalja, koji su pod grad prevezeni na dve galije, kojima nije bilo teško da savladaju posadu od svega 30 konjanika.⁹

Prve godine rata (1537) borbe su vođene oko mletačkih tvrđava, dakle i Zadra i Šibenika. Mlečani su nastojali da u svojoj vlasti održe najveće gradove, koje su dalje utvrđivali i snabdevali, prepuštajući manja utvrđenja hudoj sudbini.¹⁰ U sklopu takve strategije, Nin ne samo što nije bio dograđivan, nego je prosto napušten.¹¹

Stvarne i odlučne borbe vođene su tek druge godine rata, 1538. Turci su najpre zauzeli Klis (1537), a potom su skršili otpor u Vrani i u Nadinu, dok su ih kod Zemunika odbili ugarsko-hrvatski vojnici. Turci su ušli i u Nin, razrušili su ga, ali se ni oni nisu hteli zadržati u njemu. U Nin su potom došli mletački najamnici iz manjih kaštela.¹² Zemunik i utvrđeno selo Tinj spadali su u najmlađa utvrđenja, u skupinu od sedam kaštela koje su Mlečani podigli u međuratnom periodu, od 1504. do 1537. godine.¹³ Gubitak Nadina sredinom aprila 1538. zadarsko Plemićko veće prokomentarisalo je kao pretnju najneposrednijom opasnošću te je izabralo dva poslanika koji su o svemu imali da obaveste Sinjoriju.¹⁴

Jedan vatikanski objavljen rukopis donosi podatke o ratnim akcijama početkom i u proleće 1538. godine. Već prvih nedelja u mletačku službu u Dalmaciji primljen je jedan kapetan Hrvat sa sto konjanika, da bi se pod

⁵ Cronaca d'ignoto, Bullettino VI (1883), 14—15; P. Paruta, *Historia venetiana*, vol. I, Venezia 1703, 312; V. Vinaver, *Senjski uskoci i Venecija do kiparskog rata*, Istarski glasnik 1953, 3—4, 61.

⁶ A. de Benvenuti, *Fortezze*, 92—3.

⁷ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, 381. — Anonimna hronika je takođe pod 1537. godinom zabeležila ulazak mletačkih brodova u novigradski kanal, ali zapovedništvo nad lađama vezuje za Gabrijela da Rivu, koji je hteo da uzme Obrovac (Cronaca d'ignoto, *Bollettino VI*, 15).

⁸ S. Traljić, *Husrevbegov boravak*, 11.

⁹ A. Morosini, *Degl'istorici delle cose veneziane, i quali hanno scritto per pubblico decreto*, t. V, Venezia 1719, 460.

¹⁰ S. Traljić, *Husrevbegov boravak*, 8.

¹¹ M. Novak, *Kada i kako je došlo do formiranja službe generalnog providura Dalmacije i Albanije*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru XV* (1968), 103.

¹² S. Ljubić, *Commissiones et relationes III*, 20; Cronaca d'ignoto, *Bullettino VI*, 15. — C. F. Bianchi (*Fasti*, 72) stavlja tursko osvojenje Vrane u 1537. godinu. Jozef Hamer (*Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pesth 1834, 61) je tursko zauzeće Vrane još pogrešnije stavio u 1527, verovatno zamenjujući je sa Obrovcom, čiju sudbinu te godine ne pominje; on je, inače, naglasio tursko zauzimanje Karlobaga, grada Ivana Karlovića (1516), koji pogrešno naziva »Skisi« (Scrisa) (Isto, 48).

¹³ Gl. Stanojević, *Dalmacija 1537—39*, 87.

¹⁴ HAZd, *Libri Consiliorum III*, 122—23 od 16. IV 1538; NBZd, Ms 704, n° 26231, fol. 65'.

komandom Kamila Orsinija ponovo preuzeo kaštel Obrovac, da se oplene turski podanici i da se ugrozi kaštel Karin. Profesionalci-najamnici nisu bili naročito raspoloženi da se bore, jer su uzalud tražili da im se namire dugovane plate. Kad se u Kninu sakupilo oko 20.000 turskih boraca, u Zadru se sabralo samo 200 pešaka i 400 konjanika. Jedna kolona te zadarske vojske najpre je pošla u Nadin, gde je položaj kaštelana zauzimao Đakomo Sagredo, jedan smetenjak. Njega su ismevali Turci kao kukavicu, te su mu javno obećali vreću akči, turskih srebrnih novčanica; vreću su zaista doneli, mada su pare bile falsifikovane. Sagredo je bio očajan, jer su njegovi saborci smatrali da je pristao na mito. Najzad su ga uhvatili i sproveli u Veneciju, gde mu je odrubljena glava. Pored odreda pomenutog kapetana Hrvata, pod najam je primljen i jedan drugi kapetan sa 500 momaka. Deo tih snaga bio je smešten u Vrani, čiji je kaštelan bio Pjetro Soranco. Kad se pred Vranom nešto kasnije našlo 6000 turskih pešaka i 2000 konjanika, kaštelan je pobegao. I pored otpora obezglavljene posade, utvrđenje je palo u ruke Turaka. U to vreme i Nin je ostao bez garnizona, tako da se obruč oko Zadra počeo stezati. Da pojača odbranu glavnih gradova, Sinjorija je tada uputila u Dalmaciju i Boku Kotorsku 15 venecijanskih plemića, njih deset u Zadar, dva u Šibenik a tri u Kotor; svaki je zapovedao tridesetorici vojnika, dok je 500 stavljeno na raspolaganje generalnom providuru u Zadru, kao strategijska rezerva; od tih 5000 ljudi njih 2000 bili su konjanici.¹⁵

Posle zauzeća Vrane Turci su se najpre pojavili pred Šibenikom. Mlinovi šibenski su odmah napušteni a stanovnici varoši su se povukli u citadelu. Oni su se na gradskom trgu zakleli da će se boriti do smrti. U Zadru je u doba krize donesena naredba kojom je u roku od tri dana bio svakom zabranjen izlazak iz grada. Odbranu Šibenika preuzeo je Frančesko Barbaro, uz koga se nalazio zapovednik lake konjice Paolo K. Orsini sa 1500 ljudi. Od strane generala Pezara u Šibenik je poslan zapovednik galije Markantonio Priuli sa posebnim, najvećim ovlašćenjima. U stvari, zapovednici su jedan drugog kontrolisali i ograničavali u komandovanju. Varoš je napustilo 1500 žitelja zato što su zidine varoši bile oronule. Grad je bio redovno snabdevan s mora, te gladi nije bilo. Kad je najveća kriza opsade prošla, na sektor mlinova prvi su krenuli građani. Providur Badoero je tako mogao ostati u Zadru. Odvažni Dalmatinci (Skjavoni) uspevali su čak da pokojeg Turčina i uhvate. Za vreme opsade Šibenika u Nadinu, a najpre i u Vrani, bilo je po 150 branilaca pešaka i sto konjanika, dok se 400 vojnika nalazilo izvan utvrđenja, na graničnom pojasu.¹⁶

Kad je najteža kriza sa Šibenikom prošla, otac Paola Orsini Kamilo otišao je da obnovi posadu u Ninu. On je od venecijanskog Veća deseterice tražio još 4000 pešaka i 500 konjanika, kako bi se održale slabe preostale posade po kaštelima i kako bi se eventualno uspostavio garnizon u Obrovcu koji je trebalo povratiti. Sa 1400 pešaka i nešto konjanika i sa nekoliko topova Kamilo je došao pod Obrovac. Topovskom paljbom je u zidinama probijen otvor, te je vojska jurнула u tvrđavu. Tu je zarobila ukupno 300 sultanovih podanika. Deo kolone pošao je na susedni Karin. Turci su se tu održali jer je tvrđava tako bila situirana da ju je bilo lako braniti a teško zauzeti.

¹⁵ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, t. II, Zagreb 1875, 54—55.

¹⁶ Isto, 55.

Odbrana severne Dalmacije bila je popularna u Italiji i izvan područja Mletačke Republike. Na primer, vojvoda od Urbina izjavio je u mletačkom Koleđu da je spreman da lično učestvuje u borbi, na čelu vojske od 10.000 pešaka, 600 lakih konjanika, sa 18 malih i 12 teških topova i sa odgovarajućim brojem minera i pionira; njegov bi najam trajao dva meseca a odnosio bi se na zauzimanje Obrovca i drugih kaštela u »Murlakiji«. Škrta Sinjorija, poslavši 4000 vojnika Kamilu Orsiniju i upućujući novih 500 momaka, koje je on tražio posle pada Nadina, držala je da se u severnoj Dalmaciji već nalazi dovoljan broj vojnika da se turska najezda suzbije. Uostalom, odbrana gradova nije bila jevtina. U nedeljama krize sam Šibenik je trošio po 25.000 dukata mesečno, kako za plate vojnika tako i za dalje utvrđivanje.¹⁷

Najamnička vojska pokazala se kao vrlo nepouzdana. Ne samo što su plaćenici pri prvoj opasnosti pobjegli iz Nina, oni su 1538. umakli i iz Zemunika. U Zadru je većina plaćenika izašla iz grada i stupila je u tursku službu, jer ih dotadašnji gospodari nisu plaćali kako treba. Gradska straža je čak zapustila u Zadar 25 turskih vojnika, koji su se probili do gradskog trga; tu su ih sačekali građani i proterali iz svog naselja. To se događalo u uslovima kad je pred gradskim zidinama čekala turska vojska borbeni znak da preduzme juriš na grad.¹⁸

Već je ukazano na to da hronologija tursko-mletačkih borbi u ratu 1537—41. nije sigurna. Izvori, naročito turski, deklarativni su, a mletački narativni nisu uvek dorečeni, te su obrađivači prisiljeni da kombinuju i da se domišljaju. Prema mletačkom latinisti A. Moroziniju, Nadin je pao pre Vrane, koju su Turci zauzeli 10. maja 1538. Najezda ne bi dolazila od Šibenika preko Vrane na Nadin i Zadar, nego sa severa, od Knina, gde se koncentrisalo 20.000 vojnika, došavši preko Hlivna. Iz Knina ta vojska je pošla direktno zapadnim pravcem prema Nadinu, a potom je malo skrenula na jug i opkolila Vranu. Akcija oko Šibenika bila je stvar za sebe i nije se vezivala za dalje akcije u pravcu Zadra. U momentu borbene konfrontacije pred Nadinom, prema 150 posadnika nastupilo je 4000 konjanika i 2000 pešaka. I tu se garnizon brzo izvukao iz borbe i povukao u Zadar. Pred Vranom, bilo je čak 6000 pešaka i 2000 konjanika. Odnos pešaka i konjanika upućuje na zaključak da je pred Nadinom trebalo izvršiti pljačkašku diverziju, a da se sistematsko osvajanje mislilo izvesti pešadijom od Vrane. Orsinijev pohod na Obrovac Morozini opisuje posle osvojenja Nadina i Vrane; beleži 360 sužanja u gradu i 5000 turskih vojnika koje su Mlečani primorali da napuste Obrovac.¹⁹ Historičar K. F. Bjanki pogrešno navodi da je Nadin pao u turske ruke tek 1539. godine, i to izdajom koju je aranžirao vojvoda Murat, rodom iz Šibenika.²⁰

U rano proleće 1539. godine 2000 vlaških porodica prešlo je Mlečanima koji su ih odmah naselili u Istri da tamo rade kao koloni.²¹ Potom je, jula 1439, nastala užasna glad, od koje se umiralo u zadarskom kraju čak i u jesen 1540. godine. Tome treba pribrojati štete od senjskih uskoka i sredinom aprila 1540. godine.²² U svakom slučaju, na kraju neprijateljstava Mlečani

¹⁷ Isto, 55—56.

¹⁸ S. Traljić, Zadar i turska pozadina, 208.

¹⁹ A. Morosini, n. d., 460, 502, 505.

²⁰ C. F. Bianchi, Fasti, 72.

²¹ Senato Mar: Cose dell'Istria: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, vol. IX, Parenco 1894, fol. 32', 13. V 1539.

²² NZBd, Ms 704, n° 26231, 77', 86', 84.

su, pored Nadina i Vrane, u ratu izgubili i 14 otočića.²³ Od 280 sela zadarskog okružja godine 1541. samo je 19 bilo u mletačkom posedu; prvo naselje na morskoj obali ovoga kraja koje su poseli Turci bila je lučica Busolina (1501).²⁴ Te godine turske predstraže dolazile su do Zemunika, na sedam milja od Zadra.²⁵ I tereni Grabovci i Gočeleci, koje je samostan sv. Dominika dobio 1450. u zamenu za placeve bliže Zadra koje je zauzela mletačka država, a koji su tereni narednih decenija takođe bili već pokriveni kućama, isto tako su bili opljačkani od Turaka u ratu.²⁶

Krajiški pljačkaški rat nastavljen je i posle zaključenog mira.²⁷ Turski upadi mirnodopskog tipa posebno su ugrožavali obezbeđivanje hrane sa polja.²⁸ Venecija nije bila spremna da drži veliki garnizon u Zadru, tako da se on te godine sastojao od 80 momaka u gradu a posle te godine i od 150 konjanika kojima je bio zadatak da kruže između Vrane, Nadina i Novigrada.²⁹ Sam bosanski sandžak-beg je 1545. preko Nadina krenuo prema Zadru.³⁰ Prilikom zaključivanja mira Turci su prema jednoj mletačkoj legendarnoj tezi, obećali da će vratiti Vranu i Nadin, ali od obećanja nije bilo ništa.³¹ Staviše, i Dubrovčani su, marta 1547, morali slati zidare za gradnju zidina u Nadinu.³² Već 1545. Turci su pretendovali i na 49 sela zadarskog kraja, i to pozivajući se na mirovni ugovor iz 1540. godine.³³ Oni su pokazivali želju da se primaknu morskoj obali da bi se na morskom prostoru uhvatili ukoštac sa senjskim uskocima,³⁴ koji su znali da koriste momenat iznenađenja i da Turke napadaju sa mletačkog područja, gde ih ovi nisu mogli goniti. Obrovački Turci su, pak, u uskočkom odelu odlazili u pljačku na Rab, Pag i Krk u leto 1546. godine.³⁵ Da se lakše snađe u morlačkom svetu uzajamnih pljački, Sinjorija je pred novi rat s Turcima 1570. nastojala da Morlake preseli u zadarsku okolinu iz Istre, gde ih je naselila 1539. godine.³⁶

²³ G. Sagredo, *Memorie storiche de' monarchi ottomani, Venetia 1679*, 274.

²⁴ P. Kaer, n. n., 187—88.

²⁵ P. Pisani, *Mletački posjedi Dalmacije, Bollettino di Archeologia e Storia dalmata, anno XIV, Spalato 1891*, 101.

²⁶ HAZd, *Generalni providuri, Alessandro Molin (1689—92), libro I*, 131.

²⁷ HAZd, *Libri Consiliorum III*, 159, 159—60, 149.

²⁸ A. Ivić, *Nekoliko cirilskih spomenika iz XVII veka, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva XV/1, Zagreb 1913*, 95.

²⁹ V. Brunelli, *Le opere fortificatorie*, 73.

³⁰ P. Paruta, n. d., I, 482.

³¹ S. Ljubić, *Commissiones et relationes II*, 131; Gl. Stanojević, *Dalmacija i crnogorsko primorje*, 106. — Tvrđnja o obećanju Turaka da će vratiti Vranu i Nadin ne nalazi se u registu o miru od 2. oktobra 1940 (R. Predelli, *I libri commemoriali della Republica di Venezia, tomo VI, Venezia 1903*, 236). — Sredinom XVI stoleća Mlečani su u šibenskom kraju od ranijih 150 sela držali samo još 30 (D. Stošić, n. d., 8).

³² HAD, *Lett. Lev. XXIII*, 241 od 26. III 1547. — Dubrovčani su svojim brodovima za račun Turaka prenosili i topove u severna jadranska pristaništa (Cons. rog. XLVII, 195^r—6 od 13. IV 1546).

³³ Cr. Tentor, *Saggio sulla storia civile, politica, ecclesiastica e sulla corografia e topografia degli stati della Republica di Venezia, t. IX, Venezia 1787*, 225.

³⁴ A. Morosini, n. d., t. V (1719), 624 (godine 1546).

³⁵ *Archivio di stato, Venezia, Senato secreta, Deliberationi, R. LXV*, 52^r.

³⁶ *Senato Mar: Cose dell'Istria, 365—68*. — Možda su zbog pojačavanja morlačkog življa u Bukovici i Kotarima Turci porušili 22. maja 1560. selo Crno. Zemunik se u to doba (do 3. avgusta 1570) nalazio u rukama Mlečana (I. Andrović, *Po Ravnim kotarima i kršnoj Bukovici, Zadar 1907*, 23, 29).

Svojim rezultatima rat 1537—1540. bio je sličan onom iz početka stoleća po tome što Republika na području severne Dalmacije nije imala suviše osetnih teritorijalnih gubitaka, ali su gubici bili znatni u materijalnom pogledu; i ti gubici su 1537—40. bili manji nego 1499. i 1500. godine.

Z a k l j u č a k

Prvi turski upadi u severnu Dalmaciju trajali su gotovo osam decenija i tek u tursko-mletačkom ratu 1499—1503. mletačka severna Dalmacija je bila neposredno ugrožena. Ni posle drugog sličnog rata (1537—40) ti mletački posedi nisu pretrpeli teritorijalnih gubitaka, osim što su osvajači zadržali kaštele Nadin i Vranu. Ako su međe manje-više ostale iste, stanovništvo i stoka su mnogo stradali, posebno 1499—1500. godine, kad je populacija gotovo prepolovljena, odnosno kad je ratarskog življa izvan utvrđenih naselja malo ostalo. Ako se primorski pojas održao u mletačkoj vlasti, ugarsko-hrvatsko područje u dubljoj unutrašnjosti je potpuno zauzeto, a njegovi izlasci na more (Skradin, Obrovac) postali su muslimanske pomorske baze. Za proučavanje tursko-mletačkih odnosa na odnosnom prostoru mnogo je interesantniji period mira nego godine rata. Uz ređe provale regularne turske konjice, mnogo su bili češći lokalni upadi sultanovih Morlaka ili krstarjenja atlija, preduzeta na inicijativu mesnih, nižih turskih zapovednika. Ona su imala isključivo karakter pljačkanja. Osobeni su bili zimski izleti Turaka po sunčanoj mletačkoj Dalmaciji u vremenu od 1504. do 1527. U njima je isključivo učestvovala konjica. Čak i veći napadi regularne turske vojske izvođeni su sa malo pešadije i bez artiljerije, što bi govorilo da Turci nisu računali sa opsadivanjem gradova, nego su se nadali da kaštele osvoje nalletom i kombinacijom pritiska i pregovora sa preplašenim braniocima; oni su bili svesni da ne raspolažu takvim topovima koji bi mogli otkidati čvrsta platna bedema. Već posle zauzeća Karina ili tačnije od 1516. prve turske fuste pojavile su se u vodama Jadrana sve do Skradina. No, ni posle stvaranja baza u Skradinu (1522) i Obrovcu (1527) turska se mornarica nije tako razvila u severnoj Dalmaciji da bi sa morskog strane bila u stanju da ugrozi mletačke primorske gradove. Izvesnih ambicija je nesumnjivo bilo, jer su Mlečani, kad su privremeno zauzeli Skradin (1537) zatekli 30.000 vesala i veliku količinu građe za brodove. Porta se nadala da bi ne samo na jugu Jadrana, od Valone, mogla da izvede invaziju Apulije, nego da bi iz Skradina, Obrovca i Karina mogla preduzeti udar u pravcu Italije, konkretno Ankone. Videvši da su na moru ipak inferiorni, Turci nisu imali potrebe ni da reše pitanje opstanka mletačke vlasti u severnoj Dalmaciji. Planovi sa osvajanjem Italije propali su i zbog sve lošijeg stanja u samoj Osmanlijskoj imperiji.

Turcima je mletačka teritorija na krajnjem severnom rubu Dalmacije u neku ruku čak bila potrebna. Pre svega zbog trgovine i normalnog kontakta sa zapadnim svetom. Kad su 20-ih godina počeli jačati senjski i riječki uskoci, držeći posede u severnoj Dalmaciji, Mlečani su u borbi protiv uskoka postali prirodni saveznici Turaka. Uskoci su pripadali vlaškom (morlačkom) stanovništvu koje je podalje od obale u severnoj Dalmaciji bilo pravi barometar političkih odnosa susednih državnih vlasti. Turski i ugarsko-hrvatski ali i mletački vlasni su se međusobno pljačkali i prelazili čas jednim a čas

drugim gospodarima, uvek nastojeći da sačuvaju socijalnu slobodu, tj. da ne postanu kmetovi. Uzvraćaji pljačke i osvete (slično kao kod krvne osvete) stvorili su izvesnu ravnotežu snaga i tu se ratarsko stanovništvo ne bi moglo održati. Najpre su se ti vlasi dosta rado predavali Osmanlijama, jer su ovi najviše omogućavali pljačku, njima tako dragu. To se osobito videlo kad je smrću Selima I na prestolu privremeno nestalo čvrste ruke. Pohodi redovne turske vojske su samo ukolotečivali i smirivali to krajiško pljačkaško talasanje življa koji je bio gladan žita i drugih proizvoda koje sam nije proizvodio. Kad je došlo do prvog masovnog prelaska vlaha Mlečanima (1539), bilo je jasno da stanje koje se stvaralo u Osmanlijskom carstvu, sa prvim odmetanjem od zakona i sa znatnim povećanjem raznih dažbina, više nije odgovaralo nemirnim vlasima, te su oni potražili novu sudbinu. Sa njima su Turci izgubili ekspanzivni granični elemenat, te je sa 1540. godinom moglo nastati vreme razvijenih ekonomskih odnosa između Mletačke Republike i Turaka preko Neretve, Makarske, Splita i luka severne Dalmacije. Kasniji ratovi, koji su izvođeni u izmenjenim uslovima i kad su vlasi potpuno prešli na hrišćansku stranu, završavani su i znatnim teritorijalnim promenama, ali u Dalmaciji u korist Republike, koja je, sama po sebi, inače takođe ušla u svoj degenerativni period.

R é s u m é

IRRUPTIONS ET CONQUETES TURQUES SUR LE TERRITOIRE DE L'ACTUELLE DALMATIE SEPTENTRIONALE (JUSQU'AU MILIEU DU XVIe SIECLE)

par *Bogumil Hrabak*

Les premières irruptions turques sur le territoire de la l'actuelle Dalmatie septentrionale ont duré presque huit décennies, et ce n'est que pendant la guerre turco-vénitienne de 1499 à 1503 que la partie nord de la Dalmatie sous l'autorité de Venise fut directement menacée. Après une autre guerre semblable (1537—1540), les domaines vénitiens ne subirent pas non plus de pertes territoriales, en dehors des forts de Nadin et de Vrana dont s'emparèrent les envahisseurs. Si les frontières étaient restées plus ou moins les mêmes, la population et le bétail connurent de grands ravages, surtout entre 1499 et 1500, lorsque la population fut réduite de moitié et qu'il resta peu de population rurale en dehors des fortifications. Alors que la zone côtière resta sous l'autorité vénitienne, la zone hungaro-croate dans l'arrière-pays fut entièrement occupée, et ses débouchés maritimes (Skradin, Obrovac) devinrent des bases musulmanes. Pour l'étude des rapports turco-vénitiens sur le territoire de l'actuelle Dalmatie septentrionale, la période de la paix est beaucoup plus intéressante que les années de la guerre. Outre les incursions plus rares de la cavalerie turque régulière, beaucoup plus fréquentes étaient celles des Morlaques du sultan ou les passages de cavaliers entrepris à l'initiative des commandants turcs locaux d'ordre subalterne. Le pillage était le seul but des

ces incursions. La période entre 1504 et 1527, était marquée par des incursions turques spéciales, entreprises en hiver, à travers la Dalmatie ensoleillée. Seule la cavalerie y participait. Même les attaques plus importantes de l'armée turque régulière étaient menées avec peu d'infanterie et sans canons, ce qui voudrait dire que les Turcs ne comptaient pas assiéger les villes, mais qu'ils espéraient prendre les fortifications à l'assaut et au moyen de pressions et de négociations avec les défenseurs; ils étaient conscients de ne pas disposer d'une technique qui pourrait arracher les toiles solides des remparts. Depuis la conquête de Karin, ou plus exactement, dès 1516, les premières galères turques firent leur apparition dans les eaux de l'Adriatique centrale. Cependant, ni après la création des bases à Skradin (1522) et à Obrovac (1527), la marine turque ne s'était développée à tel point qu'elle aurait pu menacer les villes côtières. Il existait certaines ambitions, étant donné que les Vénitiens, lorsqu'ils avaient réussi à reprendre temporairement Skradin (1537), y trouvèrent 30.000 avirons et une grande quantité de matières de construction pour les bateaux. La Porte espérait qu'elle pourrait faire l'invasion de l'Apulie, non seulement au Sud, à partir de Vlorë, mais qu'elle pourrait diriger son attaque vers l'Italie, à savoir vers Ancône, à partir de Skradin, Obrovac et Karin. Les plans pour la conquête de l'Italie échouèrent à cause de la situation de plus en plus grave dans l'Empire ottoman.

L'autorité vénitienne à l'extrême Nord de la côte Adriatique était, dans un sens, nécessaire aux Turcs. Tout d'abord à cause du commerce et des contacts avec le monde occidental. Lorsque, dans les années 20, les Uskoks de Senj renforcèrent leur puissance, tenant des bases en Dalmatie centrale, les Vénitiens devinrent les alliés naturels des Turcs dans la lutte contre les Uskoks. Les Uskoks faisaient partie de la population morlaque qui, en retrait de la côte, était un véritable baromètre des rapports politiques entre les autorités des Etats voisins. Aussi bien les Valaques turcs et croates que les Valaques vénitiens procédaient à des pillages mutuels et passaient d'un maître à l'autre, essayant toujours de garder leur liberté sociale pour ne pas devenir des serfs. En ripostant avec les pillages et les vengeances (comme dans le cas de la vendetta) ils établirent un certain équilibre des forces où une population rurale n'aurait pu se maintenir. Les Valaques se rendaient volontiers aux Osmanlis qui toléraient les plus grands pillages. Les campagnes de l'armée turque ne faisaient que canaliser et qu'apaiser cette fièvre de pillage de la population limitrophe qui était affamée de blé et d'autres produits. Lors du premier passage plus massif des Valaques du côté des Vénitiens (1539), il était clair que la situation créée dans l'empire ottoman, avec les premières dérogations à la loi et l'augmentation considérable de divers tributs, ne convenait plus aux Valaques impétueux qui partirent à la recherche d'une nouvelle destinée. Les Turcs perdirent ainsi un élément frontalier expansif de sorte que, depuis 1540, les Vénitiens et les Turcs établirent des rapports économiques développés par la Neretva, Makarska, Split et les ports de la Dalmatie septentrionale. Les guerres plus tardives, où les Valaques se rallièrent aux chrétiens, se terminèrent avec des changements territoriaux considérables, en Dalmatie au profit de Venise qui entraînait aussi dans la période de son déclin.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 19

ZAGREB

1986.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 đin

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja
poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske
pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 19

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

DAMIR AGIČIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
SANJIN BIŠCAN, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. MIROSLAV BRANDT, Ul. socijalističke revolucije 73, Zagreb
mr. NEVEN BUDAK, Filozofski fakultet, Zagreb
IVO FICOVIĆ, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb
KLARA FILIPOVIĆ, Šestinski vijenac 22, Zagreb
dr. TEREZA GANZA-ARAS, Obala socijalističke revolucije 8, Zadar
BORISLAV GRGIN, Baštijanova 54, Zagreb
dr. BOGUMIL HRABAK, Cara Uroša 6a, Beograd
IVAN JURIŠIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
mr. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, Filozofski fakultet, Račkog 1, Sarajevo
mr. MARIJAN MATICKA, Filozofski fakultet, Zagreb
ANĐELKO MIJATOVIĆ, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
mr. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu, Zagreb
dr. ILIJA MITIĆ, P. Budmani 18, Dubrovnik
dr. IVAN OČAK, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
KREŠIMIR OREMOVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZVONIMIR PAVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
DUBRAVKA PEIĆ, Muzej Revolucije, Trg žrtava fašizma, Zagreb
mr. MIRJANA POLIĆ-BOBIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb
mr. ŠTEFANIJA POPOVIĆ, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
LJERKA RACKO, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
dr. MIRJANA STRČIĆ, Kumičićeva 42, Rijeka
mr. MLADEN ŠVAB, Jugoslavenski leksikografski zavod Zagreb
ELIZABET TAKAČ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
mr. BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
